



فصلنامه تخصصی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی علیه السلام
سال بیست و هشتم / شماره ۱۰۷ / بهار ۱۴۰۱

فهرست نسخه‌های طبی کتابخانه آستانه مقدسه حضرت معصومه علیها السلام

نگارش: حمیده سلطانی مقدم (۱۳۹۸-... ش)^۱

به کوشش: محمدعلی صالحی

چکیده

مقاله، برگرفته از فهرست گسترده منتشر نشده‌ای است که حمیده سلطانی مقدم (متوفی ۱۳۹۸ ش) برای نسخه‌های خطی کتابخانه آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه در قم نوشته بود. بیش از چهل کتاب خطی در موضوعات مختلف پزشکی با کتابشناسی و نسخه‌شناسی در این مقاله معرفی شده است.

کلیدواژه‌ها

کتابخانه آستان مقدس فاطمه معصومه؛ کتابخانه‌های قم؛ کتابهای پزشکی؛ نسخه‌های خطی؛ سلطانی مقدم، حمیده.

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران، دارای مقالاتی درباره تاریخ ایران (نه فرمان شیخ الاسلامی، دو گزارش از جنگ‌های ایران و انگلیس در خرمشهر و بوشهر، چهار قصیده از افجنگی، برداشت مسلمانان از عدالت) و کتابی با عنوان: برگزاری حج در دوران پهلوی.

مقدمه

نوشتار حاضر خلاصه‌ای از فهرست مبسوط نسخه‌های خطی پزشکی موجود در کتابخانه آستانه مقدسه است که محقق فرزانه، فقیده مرحومه، سرکار خانم حمیده سلطانی مقدم (متوفای ۱۳۹۸ ش)، گویا آن را در حدّ یک کتاب، با تکیه بر فهرست دو جلدی کتابخانه، فراهم کرده بودند. نوشته ایشان دارای ویژگی‌هایی چون: مقدمه نیکویی پیرامون تاریخ طب سنتی در ایران، مقدمه‌ای درباره نسخه‌های پزشکی موجود در کتابخانه آستانه مقدسه، کتابشناسی تفصیلی همراه با پاورقی‌های مفید، فهرست منابع و فرهنگ‌نامه لغات پزشکی است. بعد از درگذشت زود هنگام این بانوی فرزانه، مدیر محترم کتابخانه جناب آقای محمد عباسی یزدی پیشنهاد چاپ فهرست یاد شده را مطرح کردند. با توجه به فرایند اداری و هزینه بالای چاپ کتاب و نیز محدودیت مجلات نسبت به حجم مقالات، به نظر آمد تنها بخشی از فهرست ایشان انتخاب و بعد از اختصار، بازننگری، اضافات و برخی اصلاحات در مجله وزین میراث شهاب به چاپ برسد و از چاپ مقدمه، توضیحات تفصیلی و پیوست‌ها صرف نظر گردد.

درآمد

در مطالعه فهرست سه جلدی کتابخانه آستانه مقدسه به نسخه‌هایی برخوردیم که در درجه اول در ردیف کتب طبی محسوب نمی‌شوند ولی در فهراس موضوعی، مانند جلد پنجم فهرستواره منزوی این دسته از کتابها در شمار کتب طبی درج می‌گردد. در بازننگری فهرست به نام و شماره و توضیحات مختصری از این نسخه‌ها و نیز مطالب پزشکی دیگری که به صورت پراکنده در برخی از نسخه‌ها بدون عنوان خاصی تحریر گردیده است در این مقدمه بدانها اشاره می‌شود:

۲۰۱/۴. فراست = قیافه شناسی (فارسی)

آغاز: «آنکه سرش گرد و مدور بود عاقل و دانا و سخنور بود».

انجام: «گشت چون این علم قیافه تمام از کرم قدرت حق والسلام».

حدود ۲۵۰ بیت در علم قیافه شناسی، کتابت شده در ۱۲ برگ (۱۴۲ الف - ۱۵۳ الف).

فهرست آستانه ۲۱۴/۱.



نسخه دیگری نیز در علم فراست به شماره ۲/ ۱۰۱۲ در برگ‌های (۲۹ ب - ۳۵ ب) با آغاز: «این مقاله در علم فراست است که عبارت است از معرفت اخلاق درونی و صفات باطنی انسانی از اعضاء ظاهره و اشکال محسوسه تا چون شخصی را ببینند از صورت او بدانند که خوی نیک دارد یا بد و چه کار مناسب اوست» در کتابخانه موجود است. همچنین در مجموعه ۱۰۱۲، مطالب دیگری در: باه بیطره، فلاح، اختلاج اعضاء و علم دم وجود دارد. در متفرقات نسخه ۷۵۹ نیز منظومه‌ای با آغاز: «مرد دانا دل قیافه شناس * کرده زن را به چهار قسم ... * گفت ز ایشان دو قسم نامرغوب * وان دو قسم دگر بود محبوب». در قیافه شناسی آمده که ممکن است مربوط به کوک شاستر باشد.

۲۶۳. دستور الصید (فارسی)

گویا از: محمدرضا بن محمد یوسف شاه جهان آبادی (نک: فنخا ۱۴/۵۸۱).

از آغاز و انجام افتادگی دارد. ۷۷ برگ.

مجموعه ۳۲۲. در این مجموعه برگ‌هایی درباره اختلاج اعضاء آمده که در آغاز آن عبارت «اختلاجات الاعضاء الصادق^۱ و دانیال النبی عليه السلام» و نیز مجرباتی در معالجه امراض به وسیله دعا و استشفاء به آیات قرآنی آمده است.

رساله دیگری در اختلاج اعضا به شماره ۱۰۱۲ (۴۹ ب - ۵۱ ب) در کتابخانه وجود دارد.

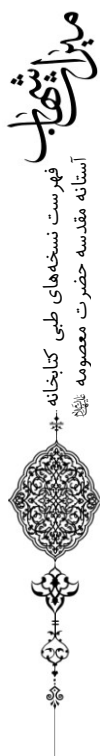
۲۷۵/۴. خواص احجار = جواهرنامه = نفایس الفنون و عرایس العیون؟^۲.

آغاز: «باب چهارم در خواص جواهر و احجار. مروارید همچو استخوانیست که ایزد تعالی از کمال قدرت خود آن را در سینه صدف می‌آفریند...»

انجام: «و اگر آن را حل کنند و در اندام خود مالند و در میان آتش روند آتش کار نکند». نستعلیق سده ۱۳ق، مهر «افوض امری الی الله عبده محمد» در برگ نخست و برگ پایانی آمده است.

۱. بسیاری از انتساب‌های چنین به امامان عليهم السلام نادرست و از اتقان کافی برخوردار نیستند.

۲. گویا بخشی از نفایس الفنون محمد بن محمود آملی باشد احراز قطعی نیاز به مقابله دارد.





مجموعه ۴۰۷. رساله اول آن دانشنامه جهان از: غیاث‌الدین علی بن علی امیران حسینی اصفهانی است. این رساله چند دانشی بوده و مباحث طبی نیز در آن وجود دارد. مجموعه مشوش ۶۹۵ نیز مطالب در طب و کیمیا دارد.

در مجموعه شماره ۹۰۰ نیز برخی مطالب طبی مانند: احکام فصد و حجامت با آغاز: «احکام فصد و حجامت... دخلی عظیم در طبع انسان و حیوانات باشد و از این معنی معلوم گردد از مغز قلم حیوانات که در ایام...» برگ (۶ الف - ۸ الف)، طلسمات و ادعیه برای درمان بیماری‌ها آمده است.

شش برگ آخر از مجموعه ۹۷۵ نیز با عنوان جواهرنامه و آغاز: «شکر و سپاس بی قیاس پادشاهی را سزااست که به جواهر قدرت این چرخ مینا را بر افراشته و جمیع کواکب را بر او نگاشته و... اما بعد این مختصری است در معرفت جواهر و منسوب به افلاطون حکیم و از عربی به فارسی کرده‌اند... و به چهار باب قرار داده‌اند. باب اول: در جواهرات و در آن چند فصل است».

بعد از این مقدمه کوتاه، فهرست نسخه‌های طبی موجود در کتابخانه آستانه مقدسه به ترتیب شماره نسخه همراه با بازبینی نسخه‌ها و بازنگری و اضافات می‌آید.

۵۱- اختیارات بدیعی (فارسی)

از: علی بن حسین انصاری، زین‌الدین عطار شیرازی (۸۰۶ ق)

آغاز نسخه: ^۱ «اسهوط اطماطست و اطموط نیز گویند و گفته شود. احراص الکلب بسفایح است و گفته شود...».

انجام نسخه: «... معره نوعی از طین است سرخ رنگ و به یونانی میلطوس خوانند و یرطیسقون گویند و بشیرازی گل سرخ گویند و نیکوترین آن».

۱. در فهرست به صورت مجوعه مشتمل بر مفتاح الخزان و اختیارات بدیعی با دو آغاز و دو انجام گزارش شده است. به سبب پریشانی اوراق نسخه، آغاز کتاب اختیارات بدیعی در برگ ۳۷ الف آمده است.

اختیارات بدیعی، اصلاح و اضافات مفتاح الخزان مؤلف است که در سال ۷۷۰ ق نگارنده، آن را به نام شاهزاده بدیع الجمال یکی از زنان مبارز الدین محمد بن مظفر به انجام می‌رساند. اختیارات بدیعی از کتب معتبر قرن هشتم هجری است که در دو مقاله: ادویه مفرده و مرکبه نگاشته شده است. از ویژگی‌های این کتاب این است که مؤلف در ذکر اسامی گیاهان دارویی به نام‌های مترادف آنها در زبان‌های دیگر از جمله یونانی، رومی، سریانی و گویش‌های گوناگون عربی، اندلسی، مغربی، مصری، شامی، یمنی، عراقی و حتی بربری اشاره کرده است. همچنین به اسامی ادویه در زبان و گویش شهرهای گوناگون ایران مثل شیراز، اصفهان، گرگان، نیشابور، سمرقند و گاهی به گویش روستاها نیز اشاره شده است. در بخش مرکبات مباحث مربوط به مفرحات، معاجین، جوارشات، اطریقات، مریات، اشربه، لعوقات، سفوفات، حبوبات، ایارجات، تریاقات، مطبوخات، نقوعات، میاه الاصول، حقن، فرازج، ادویه عین، برودات، شیافات، اطلیه و ضمادات، نطولات، غراغر و مضمضات، ادهان و خضابات و مراهم را با عنوان باب آورده است. نسخه‌های بسیاری از اختیارات بدیعی در کتابخانه‌های ایران موجود است. این متن معتبر و مشهور در ایران و هند به چاپ رسیده است.

منابع: کشف الظنون ۳۴/۱؛ الذریعة ۳۶۸/۱؛ فهرست کتابهای چاپی فارسی ۱۹۰/۱، فنخا ۴۳۴/۲.

نستعلیق، سده ۱۲ ق، ۲۱۲ برگ، کاغذ فرنگی، ۱۸ سطر، اندازه متن: ۲۱×۱۲/۵ س. جلد: چرم یشمی با ترنج و سرترنج، ۱۲/۵ * ۲۲/۵ اوراق نسخه، تشویش دارد، در برگ (۳۷ ب) مهر بیضی ناخوانا و در پایان تملک رستم صالح‌آبادی آمده، نسخه مرمت گردیده و برخی از برگ‌های آن وصالی شده است.

۶۳- جَنگ پزشکی (فارسی)

از:؟

آغاز: «خشنخاش سفید بوزیدان حلبی اسارون شامی، قرقرسه تیر، سعد کوفی...»

۱. تاریخ جعلی ۷۴۳ با کاتبی به نام یعقوب در برگ ۳۰ آمده است.



انجام: «... رمضان المبارک در تیغ جوهردار، شوال در جامه رنگین، ذی القعدة بر روی کودکان، ذی الحججه در روی خوبان».

جنگی است مشتمل بر نسخه‌های پزشکی و گفته‌های طبیبان گذشته درباره معجون‌ها، قرص‌ها، شربت‌ها، روغن‌ها و مرخم‌ها و شیاف‌ها و داروهای مجرب. در این رساله از عماد الدین محمود، اختیارات بدیعی، شیخ نجیب الدین، حکیم محمدباقر نقل گردیده است. در برگ (۵۷ ب) عبارت «نقل من خط استادی عمادالدین محمود» مشهود است.

در برگ (۶۱ ب) بعد از بسمله آمده: اول و دوم و سیم. اما بعد بدانکه این کتابیست از گفته حکیمان و دانشمندان ماضی در باب معجون‌ها و حب‌ها و قرص‌ها و شربت‌ها. نستعلیق با خطوط مختلف، سطرها و اندازه‌های متفاوت از سده ۱۱/۱۲ ق، کاغذ: شرقی، جلد: چرم سبز سیر با ترنج و سرترنج، ۱۱/۵ × ۱۹ س، حاشیه نویسی دارد به نقل از مفتاح الخزاین زین العابدین عطار، در برگ (۳۶ ب) تاریخ تولد فرزند صاحب نسخه: زین العابدین به سال ۱۰۱۷؟ یا ۱۱۷۰-؟ ق تحریر گردیده، در برگ (۴۹ الف) قطعه‌ای با آغاز: صاحب‌ا عید آمد و مارا مهیا هیچ نیست * جامه در بر فوطه بر سر کفش در پا نیست، مهر با نشان «عبده محمد...» در برگ (۵۸ ب) آمده، نسخه رطوبت دیده و برگ‌هایی از آخر آن وصالی شده است.

۶۵/۱. کفایه مجاهدیه = کفایه مجاهد = کفایه منصورى (فارسی)

مؤلف: منصور بن محمد شیرازی (۸۰۹ ق)

آغاز موجود: «خلقت و لقد کرنا بنی آدم نواخته و ترکیبش بر امزجه مختلفه و کیفیات متضاده آراسته... در قید کتابت کشیده به کفایه مجاهد موسوم گردانید...»
انجام: حدقه... صافی بود؟ گردن او دراز و چنگال او به قوت باشد.

این رساله دارای دو فن است؛ فن اول در دو قسمت: ۱- طب نظری در یک مقدمه و چهار مقاله: (اسباب مادی صحت، اسباب صوری صحت، اسباب فاعلی، احوال و اعراض و علامات). ۲- طب عملی، در سه مقاله (حفظ صحت و معالجات کلی، امراضی که ظاهر شود از سر تا قدم، تب‌ها و زهرها). فن دوم در داروها در دو مقاله (مفرد و مرکبه) که هر کدام در باب‌های متعدد تشریح شده است. مؤلف کتاب را به نام سلطان زین العابدین شاه شجاع مبارز الدین محمد در سال ۷۸۰ ق تألیف کرده است. این رساله در هند چاپ شده است.

منابع: الذریعه ۹۸/۱۸ - ۹۹، ۱۰۰، کشف الظنون ۱۵۰/۱/۲، فهرست کتب چاپی فارسی ۴۹۰/۴، فنخا ۴۹۶/۲۶

نستعلیق، محمدربیع بن احمد، ۱۴۸ برگ، کاغذ: فرنگی، ۱۶ سطر، ۱۵ × ۹/۵، رقم کاتب: در پایان باب چهارم از مقاله پنجم در برگ (۱۴۸ ب) آمده «فی شهر جمادی الأول ۱۱۳۳ در قصبه ساوج بلاغ تمام شد. العبد الأقل محمد ربیع بن احمد غفرالله ذنوبه». در آغاز نسخه، ابیاتی در تشخیص مزاج، نسخه‌های پزشکی منشور و منظوم آمده، در برگ نخست مهر بیضی «یا امام محمدتقی» آمده، در پایان نسخه مطالبی چون: اوزان طبی، حدیث طبی، نکات ادبی، انواع اخلاط، قوای دماغ، جدولی درباره نبض، مهر بیضی «الله محمد علی»، دستخط محمد... الاصل، آمده است.

* نسخه دیگر کفایه مجاهد: ۲۳۲.

آغاز: «افتاده... یا استرخا یا اثر قرحه یا ولادی باشد اسباب تفرق اتصال از داخل ماده اکالی یا محرق لذاع بود... مقاله چهارم در احوال اعراض و علامات...»

انجام: شربتی سه مثقال باشد. باب پنجم در اشربه... «افتاده».

نستعلیق، قرن ۱۲ ق. ۱۹۳ برگ، ۱۲ سطر، ۱۳ × ۸/۵، جلد: چرم مشکی، ۱۵ × ۱۷/۵.

* نسخه دیگر کفایه مجاهد: ۵۳۵/۲.

آغاز: اعن علی الامه؟ شکر و سپاس مر خالقی را که در خلعت انسان دقایق حکمت او بی پایانست و حمد بی عد و ثنای بی قیاس مر پادشاهی را که نعم و احسان او در حق انسان بیرون از حد و بیان است... اضعف عبادالله و اعجز الناس منصور بن محمد بن احمد بن یوسف... کفایه مجاهدیه موسوم کرده دیباجه آن را مزین گردانید... مجاهد السلطنه والدين زين العابدين.

انجام: اگر زنجبیل با سقمونیا با عسل بر ذکر طلا کنند همین عمل کند... والله اعلم بحقایق الامور...

نستعلیق، سده ۱۱ ق، ۱۲۱ برگ (۸۹ ب - ۲۰۹ ب)، ۱۷ سطر، ۱۸ × ۸، عناوین: شنگرف، نسخه‌های پزشکی در حاشیه برخی از برگ‌ها تحریر شده، در حاشیه تصحیح گردیده، فهرست ابواب کفایه و نسخه‌های پزشکی در دو برگ قبل از رساله آمده، نسخه رطوبت و آسیب دیده و برگ‌های از آن وصالی شده است.



* نسخه دیگر کفایه مجاهدیه: ۷۰۵/۳.

در این نسخه تنها دیباچه کفایه مجاهدیه در سه برگ (۵۸ ب - ۶۰ الف) آمده است.

۶۵/۲. طب = رساله در طب (فارسی)

از:؟

آغاز موجود: و هر آن بول که زرد و صاف بود دلیل صفراء باشد و صاحب بول را درد سر و درد پای و درد پشت پدید آمده باشد...

انجام موجود: صافی بود؟ گردن او دراز و چنگال او به قوت باشد.

عنوان و مؤلف رساله به دست نیامد و احتمال می‌رود از یک یا چند رساله انتخاب شده

باشد. عناوینی که ممکن است در یافتن عنوان، یاری‌گر باشد در پی می‌آید:

در برگ (۱۵۰ الف) آمده: در معرفت حدود و امراض و مقدمات و معالجات آن و این

باب مشتمل است بر یک مقدمه و شش فصل. مقدمه: در بیان شرایط طیب. [فصل اول] در

امارات و علامات ظهور مرض، [فصل دوم] در معرفت علامت صحت مریض و معرفت

امارات موت، فصل سیم: در معرفت حال مریض، فصل چهارم: در حفظ صحت، فصل

پنجم: در بیان استفراغ، فصل ششم: در بیان نضح.

بعد از این شش فصل عنوان باب نیز دیده می‌شود. باب دوازدهم: در بیان نبض، باب

سیزدهم: در بیان مراهم و برگ‌های پایانی مربوط به بیطره و بزاة می‌باشد.

نستعلیق، سده ۱۲ ق، ۳۰ برگ (۱۴۹ - ۱۷۸)، در پایان مهر بیضی «الله محمد علی»،

ایاتی درباره نبض، حدیث طبی و نکات ادبی، و مطالب دیگر، دستخط محمد... الاصل

آمده است. جلد: چرم قهوه‌ای باترنج و لچک ۱۵ × ۱۹/۵

۹۲/۵. المجزبات = أرجوزة فی المجزبات من الأحكام النجومية و القواعد الطبية

(عربی)

از: شیخ الرئيس حسین بن عبدالله بن سینا (۴۲۸ ق)

آغاز: [أبدء] بسم الله فی نظم حسن * اذکر فیہ ما جرّبت فی طول الزمن

ما هو بالطبع و بالخواص * لكلّ عام و لكلّ خاص...

مهر بیضی

فصلنامه تخصصی کتابشناسی و نسخه‌شناسی
سال بیست و هشتم / شماره ۱۰۷
چهار ۱۴۰۱



انجام: هذا الذي جرّبه في عمري * نظمته للمتقين اثرى * و صحبه و التابعين اثرا * ما جاء قطر و اجاد دهرًا.

منابع: الذريعة: ۴۹۵/۱ و ۳/۲۰، فهرست مصنفات ابن سینا: ۲۷، فهرست مرعشی: ۶۳۶/۴، فنخا: ۱۲۶/۲۸.

منظومه مشهوری است در مجربات که به ابن سینا نسبت داده شده است.

نستعلیق زیبا، سده ۱۴/۱۳ ق، ۵ برگ (۱۴۵ الف - ۱۴۹ الف)، ۱۳ سطر، ۶ × ۱۰/۵،

جلد: چرم قهوه‌ای با ترنج و سرترنج، ۱۷/۵ × ۱۱/۵

۱/۱۲۴. رساله‌ای در طب = جنگ پزشکی (فارسی)

آغاز: «حمدی فزون از حوصله قیاس و سپاسی برون از ادراک حواس سزاوار درگاه و شایسته پیشگاه کبریا حکیمی است...».

انجام: «... از هر یک پنج درم بکوبد و با روغن گل... کند دو روز بخورد و شکم را قبض کند.

مجموعه‌ای است مشتمل بر نسخه‌های پزشکی که در دو طرف نسخه در بین برگ‌های (۱ ب - ۱۴ ب و ۳۰ الف - ۵۰ الف) قرار گرفته و مطالب آن تشتت دارد؛ در مقدمه آورده: رساله هفتاد و یک فصل و خاتمه دارد و فصل اول آن نیز در چشم پزشکی و مشتمل بر نسخه‌های متعددی در درمان بیماری‌های چشم و در برگ (۴ الف) عنوان باب آورده است.^۱ در نیمه دوم این جنگ نیز باب‌هایی با عناوین: باب سی و هشتم در سوختن آب؟ باب سی و نهم اندر... مثانه، باب چهلم در ادرار البول، باب چهل و یکم اندر کرم شکم، باب چهل و دویم در بواسیر، آمده است. احتمال می‌رود کتابی مستقل یا گزیده‌ای از کتاب‌های دیگر باشد.

نستعلیق، سده ۱۳/۱۲ ق. نسخه رطوب و آسیب دیده و برگ‌هایی از آن وصالی شده

است. جلد: چرم قهوه‌ای با ترنج و لچک.

۱. باب دویم در گشایش و بستن حیض.



۱۲۴/۲. ذخیره خوارزمشاهی = الذخیره فی الطب (فارسی)

از: سید اسماعیل بن حسن جرجانی (۵۳۱ ق)

آغاز موجود: «همه بکوبند و بریزند و در صره توزی بندند و در قرابه افکنند و هفت رطل هم شراب...».

انجام موجود: «... پیه بَطّ پیه مرغ از هر یکی ده درم، موم سی درم روغن شیره چندانکه حاجت بود»

کتاب بسیار مهمی است در طب که به فارسی و در ده کتاب و چندین گفتار دارای باب، در چند مجلد، نگاشته شده است. نسخه حاضر با باب چهاردهم از گفتار دوم قرابادین آغاز و به باب بیست و دوم بصورت ناقص پایان می‌یابد. جهت آگاهی از فهرست تفصیلی مطالب ذخیره خوارزمشاهی می‌توان به فنخا ۵۲/۱۶ - ۵۳ مراجعه کرد. این کتاب از سوی مؤسسه احیای طب طبیعی به سال ۱۳۹۱ ش در قم به چاپ رسیده است.

منابع: الذریعة: ۱۰/۱۰؛ کشف الظنون: ۸۲۴/۱، فنخا: ۵۱/۱۶.

نستعلیق، سده ۱۳/۱۲ ق، عناوین قرمز رنگ، ۱۵ برگ (۱۵ الف - ۲۹ ب)، ۲۰ سطر

۱۱×۱۴ جلد: چرم قهوه‌ای با ترنج و لچک.

* نسخه دیگر ذخیره: ۵۳۵/۳.

آغاز موجود: «افتاده... نشانه‌های آبستنی سه نوع است: یکی آنست که زن از احوال خویش بداند و از وی باید پرسید...»

انجام موجود: «باب دهم اندر نگاهداشتن پستان تا بزرگ نشود... سوسن و اقاقیا و اسفنداج از هر یک برابر... افتاده»

در این نسخه تنها بخش‌هایی مربوط به بیماری‌های زنان آمده است.

نستعلیق، سده ۱۱ ق، ۱۸ برگ (۲۱۰ الف - ۲۲۸ ب) که یک برگ در میان آن مربوط به کتاب دیگری است. ۱۷ سطر، ۱۸×۸/۵، جلد: چرم سبز، ۲۸×۱۷، عناوین: شنگرف، حاشیه برگ‌ها رطوبت و آسیب دیده سپس مرمت گردیده است.

۱۴۳/۱. قرابادین شفائی = قرابادین مظفری (فارسی)

از: سید مظفر بن محمد حسینی شفائی (۹۶۳ ق)

مجله پژوهش‌های

فصلنامه تخصصی کتابشناسی و نسخه‌شناسی
سال بیست و هشتم / شماره ۱۰۷
چهار ۱۴۰۱



آغاز: «الحمد لله الحكيم العليم و الصلوه على من أوتى الحكمة و الكتاب و هو يشفى بلطفه السقيم و إته لعلی خلق عظیم... اما بعد پوشیده نماند که فقیر حقیر مظفر بن محمد الحسینی الشفائی... انوش دارو اعضاء رئيسه را قوت دهد».

انجام: «عسل صاف به قدر احتیاج به طرق معهود معجون سازند و بعد از چهل روز استعمال نمایند شربتی یک مثقال».

کتابی است در داروشناسی مشتمل بر بیست و هفت باب که اسامی داروها و خواص هر کدام طبق حروف الفبا تنظیم شده است. از داروهای مرکب موجود در این کتاب می‌توان به روغن‌ها و قرص‌ها، سفوفات، سنونات، اشاره کرد. این کتاب در دهلی به سال ۱۳۰۲ ق و به سال ۱۳۸۳ ش در ایران با مقدمه دکتر محمد مهدی اصفهانی به چاپ رسیده است.

منابع: الذریعة: ۱۸۸/۳ و ۶۱/۱۷؛ ریحانة الادب: ۲۲۶/۳؛ فهرست کتابهای چاپی فارسی: ۳۸۹۲/۳؛ فنخا: ۱۰۰/۲۵.

نستعلیق، محمد هادی بن میر محمد قاسم حسینی اسفراینی، چهاردهم صفر ۱۰۸۷ ق، در سهلت بنگال، ۷۶ برگ، (۱ ب- ۷۶ الف). ۲۳ سطر، ۷ × ۱۷، عنوانین: شنگرف، اندکی حاشیه نویسی دارد، در حاشیه برگ (۳۱ ب) محشی اجزای شربت خشخاش، از اختراعات استادش را آورده، و در جاهای دیگر نیز به نسخه‌های استاد خود اشاره کرده است، در حاشیه تصحیح و با نشان «بلغ» مقابله گردیده، در برگ نخست مهر بیضی «علینقی بن محمد تقی» و در برگ دوم مهر مربع «اللهم صل علی محمد و آل محمد» آمده، بعد از نسخه دو برگ مشتمل بر نسخه‌های پزشکی از جمله معجون چوب چینی عمادالدین محمود شیرازی آمده است.

* نسخه دیگر: (۲۵۱/۱).

آغاز و انجام، تقریباً برابر.

نستعلیق، نصرالله جراح... در رجب سال ۱۲۶۷ هـ در نجف اشرف، ۹۲ برگ (۱ ب - ۹۲ ب)، ۱۶ سطر ۱۰ × ۱۵/۵، حاشیه نویسی به خط و زبان خاصی دارد، در برگ نخست تملکی به سال ۱۳۱۶ ق از... ابن عبدالله با مهر بیضی «محمد حسن الطباطبایی» دارد.

* نسخه دیگر قرابادین شفایی: ۳۴۷.

۱. رقم کاتب: تمت قرابادین الشفایی در نجف اشرف بخط الفقیر القصیر کثیر التقصیر میرزا نصرالله جراح... فی یوم الاثنین من شهر رجب المرجب من الهجرة النبوية صلی الله علیه و آله و علیهم آلا ف الثناء و التحية بعد الالف و المأتین و السبعة و الستین من الهجرة... والله اعلم.



آغاز: «روغن گل شش درم، روغن بادام شیرین پنج درم... قطوری [که] طنین و گرانی گوش را ببرد...».

انجام: برابر. نسخه ناقصی و تشویش دارد. باب‌های موجود در نسخه عبارتند از: کاف، لام، میم، واو، یاء، شین، صاد، ضاد، طاء، عین، غین، فاء.

نسخ، ۱۰۵۱ ق در قزوین، ۷۷ برگ، ۱۷ سطر، ۶ × ۱۳/۵، عناوین و نشان‌ها: شنگرف، جلد: چرم یشمی، عطف: چرم قهوه‌ای روشن. مطالب پزشکی از جمله، منظومه‌ای در تشخیص مزاج از طریق طعم دهان که عبارت «عضد الملة و الدین» در بالای آن تحریر گردیده در صفحه ۳۰ و طریقه ساخت معجون کمونی میرزا شمس‌الدین طیب اصفهانی در صفحه ۳۹ در حاشیه آمده، در برگ پایانی، تاریخ زادروز: محمدعلی ۱۰۸۹ ق، حسینعلی ۱۰۹۸ ق در اصفهان، ابوالقاسم ۱۱۰۱ ق، تولد محمدابراهیم خان بابا ۱۱۲۳ ق، تولد نجفعلی ۱۱۲۶ ق و در ظهر همان برگ چند نسخه پزشکی آمده، در برگ بعد از کتاب نیز تولد میرزا ابوالحسن به سال ۱۳۰۷؟ مهر بیضی «عبد سیدجعفر» مکرر آمده، مهر بیضی ناخوانا و مهر بیضی «... کریم» و مطالب پزشکی نیز در برگ‌های پایانی مشهود است. نسخه اندکی آسیب دیده و برگ‌های پایانی وصالی شده است.

* نسخه دیگر قرابادین شفایی: ۵۳۵/۱.

آغاز «افتاده... از هر یک سه درم کوفته و بیخته با دو چندان عسل بسرشند شربتی ازو دو مثقال تا چهار مثقال... اطرفیل مقل نوع دیگر...»

انجام: برابر.

نستعلیق زیبا، سده ۱۱ ق، ۸۷ برگ (الف- ۸۷ ب)، ۱۷ سطر، ۵ × ۱۸، عناوین: شنگرف، اندکی حواشی پزشکی دارد، حاشیه برگ‌ها رطوبت و آسیب دیده سپس مرمت گردیده است.

۱۴۳/۲. النشاط و القوة و الشفاء فی الأغذية = کتاب الأغذية (عربی)^۱

از: عبدالملک بن زهر الأیادی (۵۵۷ ق)

آغاز: «افتاده... من عشها زاد فی ریعها و بالصد؟ اذا صح هذا فی الأمراض و اجری ذلک بیدن الانسان المعتقد لذلک جاحد لصناعة الطب و یکفینا فی الرد علیها...»
انجام: «... یذهب البلغم و یخفف و یرد فکانه یمانع العفونات و یضادها. و السلام علی من اتبع الهدی و صلی الله علی محمد و آله».

۱. احتمال اتحاد این رساله با رساله الخواص المنتخبة ابن زهر که در فنخا ۱۴/۱۶۴ آمده، بعید نیست.

کتابی است در منابع اغذیه با عنوان‌های: القول و ذکر مانند: القول فی المیاء الجاریه و ذکر العسل. این کتاب به سال ۱۴۱۹ ق در بیروت به چاپ رسیده است.

نستعلیق، سده ۱۱ ق، گویا به خط کاتب رساله قبلی، در حاشیه تصحیح گردیده، ۶ برگ (۷۹ الف - ۸۴ الف)، ۲۷ سطر ۹×۱۸، چند برگ بعد از رساله ابن زهر، مطالبی با عناوین شبیه رساله وی وجود دارد که احتمال می‌رود جزو همان رساله باشد، لبه برگها رطوبت دیده است.

۱۴۳/۳. [معرفة السموم = معرفة المسمومات] (عربی)

از:؟

آغاز: «بسمله. ینبغی ان يعرف الملك و من يتولّى له الطعام و الشراب و اللباس و كل شئ ینبغی ان يعرفه الملك بجسده علامات الأشياء الّتی ینجعل فیها السمّ و وجوه الحیل فیها...»

انجام: «... و یشتبّه بهذا ما أثر فیہ الملح و الحامض لكن المسموم علیه كدرة و غبرة. تم و لله الحمد و المنّة و صلی الله علی محمد و آله و صحبه و سلم تسلیما».

درباره سمّ شناسی رساله‌های مختلفی مانند: السموم و التریاقات، معرفة السموم و کمال الفرحة فی دفع السموم و حفظ الصحة نگاشته شده است. رساله حاضر در روش شناخت چیزهایی که به سمّ آلوده گردیده، نگاشته شده است. مانند: غذاها، شرابها، پوشاک، گلها، بخورات و هر آنچه انسان آن را لمس و با آن مباشرت دارد. این رساله به مثابه جزوه‌ای آموزشی برای محافظان سلاطین از سوء قصدهای بیولوژیکی می‌ماند. به عنوان اصلی کتاب و نام مؤلف آن دست نیافتیم.

نستعلیق، سده ۱۱ ق، گویا به خط کاتب رساله اول، ۲ برگ (۹۲ الف - ۹۳ ب) ۲۷ سطر، ۲۰×۱۰، نسخه آسیب دیده و نیاز به مرمت دارد.

۱۴۳/۴. ایضاح منهاج محجة العلاج = ایضاح محجة العلاج (عربی)

از: طاهر بن ابراهیم سجزی (قرن ۵ ق)

آغاز: «الحمد لله رب العالمین و الصلوة علی رسوله محمد و آله اجمعین. هذه قوانین و نکت لایستغنی عنها من أراد علاج المرضى... قال طاهر بن ابراهیم بن محمد السجزی رحمه الله كنت اشرح لبعض من أعلمه شیئا من الطب مسائل فی کیفیة العلاج و سلوک طریقہ فسألنی القاضی ابوالفضل مخلص بن محمد... و سمّيتها ایضاح محجة العلاج...».



انجام: «... اذا تحققت هذه الاشياء و عملتها و عملت على الجملة المشار اليها رجوت أن يهتدى الى ارشد الطرق فيما هذه سبيله و الله الموفق و المعين».

رساله‌ای است که به درخواست قاضی ابوالفضل مخلد بن محمد، درباره روش‌های معالجه و نحوه استعمال داروهای مرکب، نگاشته شده است. عناوینی که در کتاب به رنگ دیگری متمایز گردیده عبارتند از: معرفة طرق العلاج، كيفية استعمال المطبوخات، حبوب المستعملة، الايارجات، الجوارشات، المعجونات، المربيات، الاشربة، الاقراص، اللعوقات، السفوفات، الاضمد و الاطلية، للكمادات، النطولات، الغراغر، السنونات، الذرورات، الادهان، المراهم، الشيفات، الحقن، الاكل و شيف العين، الشمومات، السعوط، المصوصات، طعوم لسعة، ما يسهل من الأشياء المتناولة.

منابع: فنخا: ۵/۱۲۵.

نستعليق، محمدهادی بن محمد قاسم حسینی اسفراینی، سده ۱۱ ق، ۱۶ برگ (۹۴ ب - ۱۰۹ ب)، ۳۲ سطر، ۹ × ۱۸/۵، جلد: چرم دورو با ترنج و لچک، ۲۲/۵ × ۱۳/۵، در حاشیه تصحیح گردیده، در برگ نخست، روزهای نحس سال به نقل از حضرت موسی (عَلَيْهِ السَّلَام) و در برگ پایانی دایره‌ای درباره رجال الغیب آمده، در برگ (۱۰۵ الف) مهر مربع (محمد تقی بن علی نقی) آمده، نسخه رطوبت و آسیب دیده است.

۲۴۱/۱. من لا يحضره الطبيب (عربی)

از: ابوبکر محمد بن زکریای رازی (۳۱۳ ق)

آغاز: «الحمد لله رب العالمين... قال ابوبكر محمد بن زكريا الرازي ان رجلا جليلا فاضلا يريد الخير للناس، و يتحرى صلاح احوالهم، احب ان نعمل له مقاله و جيزة في علاج الأمراض...».

انجام: «... و الاورام في الكبد و غيرها من الاعضاء فليؤخذ علاجها مما ذكر أولا و يمزج من هذا».

رساله‌ای است در سی و هفت باب دارای فصول، در درمان بیماری‌های مختلف و ادویه‌های مربوط به هر بیماری که طبق معمول کتاب‌های طبی با بیماری‌های سرآغاز گردیده است. عناوین باب‌ها عبارتند از: الصداع، الصرع و السدر و الدوار، مالیخولیا،

السرسام، نسيان و فساد الذكر، علل العين و ادويتها و علاجها، علل الأذن و ادويتها و علاجها، علل الأنف و علاجها، علل الشفتين و الفم و وجع الأسنان، علل اللوزتين و الحلق و الخوانيق و بحوحة الصوت، الزكام، علاج الصدر و الرية و الحجاب...، السل و السعال، علاج ائد النساء و تكثير اللبن و تقليله، علل المعدة و علاجها، في الهیضة، في اوجاع القلب و الخفقان، السمن و الهزال، اوجاع الكبد و علاجها، علل الطحال و علاجها، في الاستسقاء و علاجها، علاج انطلاق البطن...، علاج البواسير و الشقاق و النواصير، في القولنج، علاج الحصاة في الكلى و المثانة، علاج خرقة البول و كثرة البول و عسر البول، علاج الباه و كثرة الاحتلام، في الطمث و علاج الارحام و الحبل، علاج الورم في الخصى و القضيب و الفتق، في وجع المفاصل و النقرس و عرق النساء و علاجها، في الدوالي و داء الفيل، وجع الظهر العتيق، في الزينة و ما يتعلق بالعوارضه في ظاهر البدن، لذع العقارب... في مداواة من سقى شيئاً من السمومات المعدني و النباتي، الحميات.

منابع: الذريعة: ۲۳۲/۲۲؛ عيون الأنباء: ۳۱۵-۳۱۶، فنخا: ۲۰۲/۳۲.

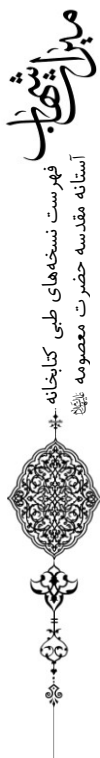
نستعليق، احمد بن ابوالحسن حسيني تنكابني در مدرسه چهارباغ اصفهان به سال ۱۲۷۱ ق، ۳۶ برگ (۱ ب- ۳۶ ب)، ۲۰ سطر ۹×۱۴، حاشیه نویسی دارد با نشان «۱۲»، در برگ نخست، اشعار و معما آمده، در پایان نسخه مطالب پزشکی در مسهلات و اخلاط اربعه آمده است. نسخه رطوبت دیده، عناوین با رنگ قرمز در حاشیه کتاب آمده است.

۲/۲۴۱. التحفة في الطب = تحفه المؤمنین = تحفه المؤمن (فارسی)

از: محمد مؤمن بن محمد زمان حسینی تنكابنی دیلمی (ق ۱۱).

آغاز موجود: «... تشخیص اول در بیان اختلاف اطبا در بیان مهیت و خواص و قدر شربت ادویه و شروط أخذ آن و ذکر درجات و قوتها...»
انجام افتاده: «... قیراط از درهم دو طسوج است و از مثقال دو شعیره است دو طسوج و نیم...».

کتابی است در علم طب که در زمان تألیف، جامع مطالب کتب طبی و نیز مجربات پدر مؤلف بوده و در پنج تشخیص و سه دستور تنظیم گردیده و به شاه سلیمان صفوی پیش کش



شده است. نگارنده در توصیف کتاب خود آورده: این مجموعه مشتمل است بر تشخیصات و دستورات و تشخیصات مبنی است بر پنج تشخیص: تشخیص اول: در بیان سبب اختلاف اقوال اطباء در ماهیات و قوت و قدر شربت ادویه و شروط اخذ هر دوا و ذکر درجات و انقسام قوتها باقسامه. تشخیص ثانی: در ذکر صفات و افعال ادویه و بیان افعال کلیه و مشابه آن و تفسیر اسامی و معانی لغاتی که در طی انشاء این مجموعه مذکور می‌شود و در کتب ادویه مفرده، مدار علیها است. تشخیص ثالث: در بیان ماهیت و خواص و کیفیت ادویه مفرده و اغذیه مفرده و مرکبه و ذکر مصلح و بدل و قدر شربت و آنچه بدان مناسب است. تشخیص رابع: در مداوای سموم، تشخیص خامس: در بیان اوزان و آنچه به آن متعلق است. دستورات، منقسم است به سه قسم: قسم اول: در بیان اعمالی که متعلق است به ادویه مفرده، مثل شستن و سوختن ادویه و تحمیس و تشویه و امثال آن و طریق آشامیدن عشب و چوب چینی و ماء الجبن و مانند آن و اعمال غریبه. قسم دوم: در بیان اعمالی که متعلق است به ادویه مرکبه و ذکر معاجین و حبوب و سایر مرکبات. قسم سوم: در معالجات با رعایت اختصار.

نسخه حاضر با تشخیص اول آغاز و به فصل اول از تشخیص پنجم ختم می‌گردد. این کتاب بارها به چاپ رسیده و اخیراً در سال ۱۳۹۰ ش از سوی انتشارات نور وحی در قم و در دو جلد به چاپ رسیده است.

منابع: الذریعة: ۴۰۲/۳، ۴۷۳؛ الروضة النضرة: ۵۹۳؛ فنخا: ۳۷۹/۷.

نستعلیق، احمد بن ابوالحسن حسینی تنکابنی قرن ۱۳ ق، ۸۳ برگ (از صفحه ۷۷ تا صفحه ۲۴۱)، ۳۲ سطر ۱۱×۱۷، در حاشیه تصحیح گردیده، در برگ نخست مطلبی در تاریخ نگارش‌های مربوط به ادویه به نقل از تحفه حکیم مؤمن آمده که مطالب مذکور در تشخیص سوم کتاب آمده است.

* نسخه دیگر تحفه حکیم: ۷۱۹.

آغاز: «سبحانک اللهم یا قدوس و یا طیب النفس، اتمم لنا انوار معرفتک و اذقنا حلاوت مغفرتک... چون والد این ذره بی مقدار میر محمدزمان تنکابنی دیلمی... این خادم مخادیم نجیب محمد مؤمن...»

مجموعه تشخیصات

فصلنامه تخصصی کتابشناسی و نسخه‌شناسی
سال بیست و هشتم / شماره ۱۰۷
چهار ۱۴۰۱



انجام: «چون ریق را با عسل و دوشاب طبخ داده مانند ریسمان بر اشجار نصب کنند طیور بر آن نشینند پای بست کردند».

نستعلیق زیبا، سده ۱۲ ق، ۵۴۰ برگ، ۲۳ سطر، ۸/۵ × ۲۲/۵، جلد: چرم سبز سیر، عطف: چرم قهوه‌ای تیره، ۳۰/۵ × ۱۶، عناوین: شنگرف، اندکی حاشیه نویسی دارد با نشان «۱۲»، در حاشیه تصحیح گردیده، نسخه از قسمت شیرازه مرمت گردیده است، نسخه‌ای است نفیس و کامل.

۲۴۱/۳. [معالجه امراض = طب = اسباب، علامت و علاج امراض] (فارسی)

از؟

آغاز موجود: «در باب صداع حادث از سوء مزاج حارّ سازج [کذا] صداع الاحتراقی و غیره از اکل ادویه حارّه و مقام در مساکن حارّه. علامت: وجود سسب او تقدّمه و حرارت...»

انجام افتاده: «باب در سعال و آن به علت خلط محتبس... علاج آن منع نزله... غراغر... قابضه و دلک... تبدیل مزاج کبد و بدن و اشیاء مبرّده... مرطّبه...».

رساله‌ای است با عنوان باب - باب که طبق معمول کتب طبی با امراض سر آغاز شده و به سبب افتادگی در انجام، از باب‌های پایانی اطلاعی نداریم. عناوین موجود که هر کدام چندین عنوان فرعی باب - باب در نام بردن از امراض مخصوص هر عضو دارند عبارتند از: [باب در صداع]، فی امراض العین که نسبت به حجم کتاب مبسوط است، باب در امراض اُذُن که تنها هفده سبب برای وجع گوش ذکر کرده است، باب در امراض انف، باب در امراض دهان و زبان و لب، باب در امراض حلق، باب در باب ریه، در باب امراض پستان، در امراض مری و معده، باب قی و تهوع و غثیان، در باب امراض مراره و طحال و یرقان اصفر، در باب امراض امعا، در باب وجع ظهر، در باب سرطان، در باب حمی خمس و سدس و سبع. مؤلف بعد از آوردن نام بیماری به علامت‌های آن با عنوان «علامت» اشاره و سپس نسخه‌های کلی مانند: استفاده از داروهای قابض، مرطبه، اصلاح مزاج، تعدیل را با عنوان علاج، بیان می‌کند. سوگمنده به عنوان کتاب و نام مؤلف آن دست نیافتیم.



نستعلیق، قرن ۱۳ ق، ۹۳ برگ (از صفحه ۲۴۲ تا صفحه ۴۲۷)، ۲۰ سطر ۱۰×۱۴، جلد: چرم قهوه‌ای ۲۲×۱۶، در حاشیه تصحیح گردیده، در برخی از صفحات قلم خوردگی دیده می‌شود، نسخه آسیب شدید دیده و بخش‌هایی از متن کتاب نیز در ترمیم و بازسازی برگ‌های پایانی از بین رفته است.

۲۵۱/۲. مجربات = چشم پزشکی (فارسی)

از: نصرالله جراح

آغاز: «بسم الله الرحمن و به نستعين الحمد لله الرب العالمين و العاقبه و الجنة للموحدين ... [اما بعد] این رساله مختصری است از بعضی نسخه‌های متفرقه مجربه که این حقیر تحصیل نموده و بعضی را تجربه نموده در این رساله مسوده نمودم ...؟ ابتدا در معالجه چشم ...»

انجام: «نبات انزروت، چشم خروس از هریک، یک مثقال؛ اجزاء را کلاً کوفته بیخته بعد از تنقیه و فصد در چشم ریزند [نانوشته] جمیع امراض چشم را برطرف می‌نماید [جای خالی] روح؟ کشته، سرب کشته... افتاده».

گویا این رساله را کاتب جمع‌آوری کرده باشد. در مقدمه به تعداد ابواب و یا عناوین دیگر اشاره نکرده ولی آنچه در نسخه باقی مانده، مربوط به نسخه‌های مجرب چشم پزشکی است. گردآورنده در برخی موارد به صاحب اصلی نسخه اشاره می‌کند. «نسخه میرزا نصرالله ابن رکن الدوله (۹۳ الف)، آخوند ملا محمد (۹۴ ب)، میرزا حسین حکیم باشی (۹۵ ب). مجربات موجود در این نسخه گویا مخصوص حکیم نام برده بوده و در کتب طبی درج نشده‌اند.

نستعلیق، نصرالله جراح، در سده ۱۳ ق، ۵ برگ (۹۲ الف - ۹۶ ب) ۱۶ سطر،

۱۶×۱۰، جلد: چرم مشکی ۲۲×۱۶

۳۳۶. ریاض عالمگیری = ریاض المناظر (الریاض الثانیه) (فارسی)

از: محمدرضا بن ابوالفضل، طبیب شیرازی (درگذشته پس از ۱۰۹۳ ق)

۱. عناوین نانوشته رها شده است.

آغاز: «اللهم لانصير غيرك في كل الارادات، و لا معين لنا في جميع الحالات فوق وفق
يا مجيب الدعوات... فيقول العبد الاحقر محمدرضاء الطيب المحقر في هذا المختصر قد
كنت مرید التألیف المركبات التي استعملتها و نافعاً و الادوية المفردة التي هي اقوى اثرا و
نكات تزيد للمدبر...»

انجام: «... نافع للجبن الحار جدا بسقى رطل الى رطلين... من ساعته مع خمسه»
مؤلف این کتاب را برای عالمگیر اورنگ زیب (متوفی ۱۱۱۸) به سال ۱۰۸۷ ق در پنج
ریاض نگاشته است، نسخه حاضر ریاض دوم و در دوازده منظر و عناوین فرعی تعلیم و
تبصره می باشد.

منظر اول در مقتضیات ترکیب ادویه، منظر دوم در دانستن سبب اختلاف اوزان، منظر
سوم در استعمال ترکیب، منظر چهارم در متعلقات استکمال ترکیب، منظر پنجم در تعیین
درجات،... منظر هفتم در تعیین عضو دوم از اعضای سبعة (صدر)، منظر هشتم در تدبیر
عضو سوم از اعضای سبعة (معدة)... بقیه عناوین در نسخه نانوخته مانده است.

منابع: فنخا: ۳۲۹/۱۷؛ فهرستواره کتاب های فارسی: ۳۴۹۰/۵.

نستعلیق، سده ۱۲ ق؟، ۱۲۶ برگ، ۲۰ سطر، ۱۹×۱۱/۵، جلد: تیماج قهوه ای، عطف:
چرم زرشکی، ۲۲/۵×۱۵/۵، نسخه آفت و آسیب شدید دیده و بسیاری از برگ هایی آن
وصالی شده است. کاغذ نسخه شرقی و گویا محل کتابت آن نیز در هند بوده است.

۳۴۲. خواص الأشياء = خواص الحيوانات و النباتات و المعدنیات (فارسی)

از:؟

آغاز: «الحمد لله رب العالمین... خواص و منافع اسب: بدان که از جانوران ذوات
الاربع هیچ جانوری به کشی و خرمی اسب نیست...».

انجام: «... کهر با از احجار نیست بلکه صمغ درختی است... و از آنجا به اطراف برند
و در ترکستان و چین و خطا قیمتی دارد و در عراق و پارس... افتاده».

کتابی است در منافع و خواص حیوانات، نباتات و معدنیات و... با عنوان مقاله - مقاله
که سه مقاله از آن در نسخه حاضر موجود است. عنوان مقاله اول در نسخه نیامده ولی با
توجه به مضمون آن باید [مقاله اول در خواص حیوانات] باشد که به ترتیب حروف الفباء



منظم گردیده است. مقاله ثانیه در خواص نباتات، مشتمل بر دو قسم: قسم اول در خواص اشجار و اثمار و بقول و ریاحین و حبوبات. قسم دوم: در طبایع و منافع ادویه از اصول و اوراق و ازهار و صموغ به ترتیب حروف هجاء، مقاله ثالثه: در منافع و خواص معدنیات مشتمل بر چند فصل: فصل اول: در فلزات. در این کتاب از جالینوس، ارسطاطالیس، حکما، زکریای رازی، یحیی بن ماسویه، نام برده شده و از کتاب خلاصه (صفحه ۱۳۸) یا صاحب خلاصه (صفحه ۱۴۸) نقل کرده است. در برگ دوم کتاب عنوان «کتاب خواص الحيوانات» و در برگ سوم عنوان «هذا کتاب فرخ نامه جلالی» دیده می‌شود. متن این کتاب به فرخ نامه جمالی یزدی نزدیک و در مواردی عبارات آنها همخوانی کامل دارد و در موارد بسیاری با فرخ نامه جمالی ناهمخوان و متفاوت است و به جهت مطالب بیشتر نمی‌توان از آن به خلاصه فرخ نامه تعبیر کرد. هرچند احتمال وابستگی به فرخ نامه نیز بعید نیست.

نستعلیق سده ۱۱ هـ ۱۳۷ برگ، ۱۵ سطر، ۱۴/۵ × ۱۰، جلد: قهوه‌ای سوخته مجدول، حاشیه نویسی به زبان ترکی دارد، یادداشت‌های پراکنده با تاریخ‌های ۱۰۷۸، ۱۰۹۳ ق به زبان فارسی، ترکی و عربی در برگ‌های دو طرف نسخه آمده است. یادداشت‌های ترکی ارزش تاریخی دارد، این نسخه در تملک امیر ابراهیم بیک بن سلیمان بیک بن احمد بوده که مهر بزرگ دایره‌ای شکل وی با نشانی شبیه امضاء «ساق سائق التقدير الى سلک ملک الامیر ابراهیم بک بن سلیمان، صاحبه ومالکه» در ابتدای نسخه و یادداشت تملک و نیز امضای مهر وی، در برگ پایانی نسخه آمده است.

۱/۳۹۸. وبائیه (فارسی)

از:؟ سده ۱۳ق.

آغاز: «الحمد لله الرب العالمین و صلی الله علی محمد و آله الطیبین و رهطه المخلصین ... چون در ایام اثر ناخوشی وبا در بعضی امکانه پیدا شد و بعضی در بعضی امکانه پیدا شده و بعضی از صاحبان...»

انجام: «... و به تجربه رسیده که آنها قابل علاج بوده‌اند به همین طور معالجه شده‌اند» رساله کوتاهی است در یک مقدمه و دو فصل که مؤلف آن را به خواهش جمعی از معاصرین خود در ایام شیوع وبا نگاشته است. مقدمه در آگاهی به اینکه مرگ و زندگی در

دست خداوند است که توجه بدان و مطالبی از این دست به بیمار آرامش روانی می‌دهد. فصل اول: در حفظ صحت و فصل دوم در دفع مرض که سعی نگارنده در پیچیدن نسخه‌های آسان و قابل دسترس، بوده است.

نسخ زیبا، قرن ۱۳ هج، ۶ برگ (۱ ب - ۶ الف)، ۱۸ سطر، ۱۱×۱۵

۱ / ۴۰۴. طب = رساله‌ای در طب (فارسی)

از:؟

آغاز: «افتاده... بر آتش می‌تابند و هر دو جانب بر قطعه نمد تر می‌نهد تا زمانی که آب گیرد...»

انجام: «... و معده معتدل را نفع دهد و در معجونها به کار برند و خاصیت بسیار دارد مختصر کردیم».

آنچه از این رساله در این مجموعه آمده، مربوط به خواص: خارچینی، برنج، زباد، لادن اصل، کافور و صندل می‌باشد. با اینکه انجامه دارد ولی به عنوان رساله دست نیافتیم.

نستعلیق ۱۰۸۵ ق^۱، ۲ برگ (۱ الف - ۲ الف)، ۱۷ سطر، ۵/۶×۱۳، در پایان مهر بیضی «یوسف ایها الصدیق» آمده است.

۲ / ۴۰۴. جامع الفوائد (فارسی)

از: محمداسماعیل شریف قمی (؟)

آغاز: «حمد نامحدود حکیمی را که به قانون حکمت و کامل الصناعت رحمت رافع اصناف امراض و دافع اصناف اعراض است... و بعد چنین گوید اضعف عبادالله محمداسماعیل الشریف القمی که از کتاب طبیبان حاذق که رساله‌ها تصنیف کرده‌اند و هر امراضی را به دوائی علاج نموده‌اند خصوص حکیم یوسف که جامع الفوائد تصنیف نموده فقیر مصنفات ایشان را جمع نمود بر سی و یک باب و خاتمه به اتمام رسانید و بالله التوفیق. باب اول: در صداع بلغمی...».

انجام: «... مخلصه یک مثقال نیم کوب کرده و در نیم پیاله آب... دو درم روغن زیت یا روغن گاو اضافه نمایند و نیم گرم بیاشامند مخلصه تخمی هست... افتاده».

۱. تحریر فی شهر ذی قعدة سنه ۱۰۸۵، سنه باریس ایل؟.

قبل از شروع رساله جامع الفوائد دو صفحه از یک نسخه دیگر در ابتدای رساله دیده می‌شود که در مورد انواع فلزات و منشاء پدید آمدن آن آمده و به افسانه و روایت‌های داستانی می‌ماند. از برگ سوم، رساله شروع می‌شود. مصنف که خود را "محمد اسماعیل شریف قمی" معرفی می‌کند در ادامه می‌گوید «از کتب طبیبان حاذق خصوصاً از کتب «جامع الفوائد» حکیم یوسف بن محمد هروی (۹۵۰ ق)، اقسام امراض و معالجه آنها را انتخاب کرده و در این رساله در سی و یک باب و یک خاتمه جمع‌آوری نموده است.» نسخه حاضر از آخر افتاده است. قسمت اول ۹۱ صفحه است که نسخه‌ای از جامع الفوائد است. در برگ‌های بعدی، نسخ متفرقه دیگری نیز آورده شده است نسخه یاقوتی، نسخه قرابادین و... که تا آخر رساله صفحه ۱۲۱ ادامه دارد.

به جز نسخه دارویی به برنامه غذایی در دوره نقاهت، نیز برای درمان توجه کرده است برای مثال در باب هفدهم برای درمان ذات‌الریه یعنی آماس شش این نسخه را ارائه داده است: «علامتش تب تیز و تنگی نفس و عدم قدرت بر تکیه کردن الا بر پشت. علاج: گل نیلوفر با شربت بنفشه و غذا آب‌جو و ماش مقشر و عدس باید خورد...» در حاشیه نیز انواع نسخه‌ها و داروها و روش درمانی را بیان کرده است. در واقع محمد اسماعیل شریف قمی کاتب این رساله است.

فهرست سی و یک باب در اول رساله بدین ترتیب است: در صداع بلغمی و سوداوی، در علاج شقیقه، در سرسام، حموقه یعنی بی‌خوابی، در خواب و کابوس، در علاج فالج و لقوه و رعشه و درهم کشیدن عصبه، در امراض چشم، در علاج گوش، در علاج امراض بینی، در علاج زکام، در امراض وبا و...، در امراض لب الشقق (شق شدن لب)، در علاج دهان، در امراض دندان و زبان، در امراض حلق، غش، در امراض خفقان، در علاج معده، در علاج سوءالعنیه استسقا و یرقان، در علاج سپرز، قدم الطحال در امعا که روده گویند، در علاج بواسیر، در سوزاک حبس البول، در علاجی که مخصوص مردانست، در علاج امراضی که مخصوص زنانست، امراضی که به ظاهر پیدا شود از جوشش و غیره، در علاج امراض مطلق صداع.

نستعلیق سده ۱۱ ق، کاغذ شرقی ۱۷ سطر با نشانه‌های شنگرف.



رساله قبلی انجامه مشخصی ندارد و از برگ (۸۴ الف - ۹۵ ب) جنگ طبی می‌نماید که با بحث خواص الاحجار آغاز شده است و معلوم نیست ادامه رساله قبلی است یا رساله مستقل و در موضوع خواص سنگها. آغاز این بخش چنین آمده «خاصیت جواهرات که بهترین همه چیزهاست. اول خاصیت مروارید: بارد و رطبست و خوردن آن سودا را نافع است.» بعد از این رساله نسخه‌های مقوی باه و در پایان نسخه‌های پراکنده آمده است. سپس قرابادین مختصری از الف تا حرفمیم با آغاز «از نسخه قرابادین نوشته شده و این دوائیها خواصیت [کذا] بسیار دارند و از هر باب الف تا یاء تمام می‌شود. انوش داروی اعضای رئیسه را قوت دهد و خفقان و... نافع بود» در برگ‌های (۹۵ ب - ۱۲۱ الف) تحریر شده است. به نظر می‌رسد این مجموعه منتخبی از کتب طبی باشد که برای رسیدن احتمالی به عنوان اصلی و مؤلف آن و نیز وجود نسخه‌های دیگر بدین صورت گزارش گردید.

۴۲۱. شافیة در علاج = الشافیة فی المعالجات^۱ = تتمه شافیة در علاج؟ = ذیل شافیة در علاج؟ (فارسی)

مؤلف: غیاث الدین منصور بن محمد حسینی دشتکی (۹۴۸ ق)

آغاز: «حمد بی حد و ثنای بی عد پادشاهی را که مبدع ماهیات و واهب عقل و حیات است... اما بعد بر رأی ارباب دین و دولت و اصحاب ملک و ملت پوشیده نیست که اشرف صنایع...» انجام: «... حجر کتمکت هر کس که هر کس که با خود نگاه دارد بر دشمن غالب شود. پر هدهد هر کس با خود نگاه دارد بر دشمن غالب شود والله اعلم.» این رساله که مختصر کتاب معالم الشفاء خود مؤلف است به نام "جلال الدین سلطان اسکندر" در یک مقدمه و سه مقاله و یک خاتمه تنظیم شده است. مقدمه: در بیان امراض و انواع آن، مقاله اولی: در امراض که از سر تا به قدم واقع شود. مقاله دوم: در ذکر حمیات و بحران و تقدمة المعرفة، مقاله سوم در آماسها و دانهها که در ظاهر بدن پیدا می‌شود و خاتمه در خواص. این عناوین در مقدمه آمده و بعد از آن عنوان «فن اول در قسمی طب یعنی نظری و عملی...» و بعد از آن نیز عناوین فرعی باب و فصل آمده است.

۱. عنوان موجود در ترقیمة.

بعد از انجام فوق بدون اشاره به پایان بخش یا جلد اول، در برگ (۲۶۹ ب) بعد از بسمله آورده: «بعد از تمامی مرض‌ها و آنچه تعلق بدان داشته از سببها و علامتها و علاج‌ها مأمور گشت ثانیاً به آنکه داروها و غذاهای مفرد و مرکب آنچه مشهور و مستعمل بود در ذیل آن ذکر کنند... مقاله اول: در داروها و غذاهای مفرد و بر چند فصل نهاده شد...».

انجام ذیل: اگر کبابه با حلتیت در دهن گیرند و آب آن بر قضیب مالد موجب لذت شود. اگر فلفل و زنجبیل با سقمونیا با عسل بر ذکر طلا کند. بخش دوم در ذکر اسامی و خواص داروهای مفرد و مرکب است.

منابع: الذریعة: ۱۲/۱۳؛ احیاء الدائر: ۲۵۶؛ فنخا: ۶۸۸/۱۸

نستعلیق، ۱۰۸۳ ق، ۳۳۱ برگ، ۱۴ سطر، ۱۳ × ۷، عناوین: شنگرف، جلد: چرم قهوه‌ای روشن، ۱۳/۵ × ۱۹/۵، در حاشیه تصحیح گردیده است. در برگ نخس مطالب پزشکی، مهر مربع ناخوانا آمده است.

۴۲۸/۱. تحفه خانیه (فارسی)

از: فخرالدین محمد.

آغاز: «الحمد لله الکریم الجلیل الذی یشفی بکمال حکمته و لطفه، السقیم و العلیل و الصلوة علی محمد و آله و اصحابه الراشدين الی سواء السبیل. اما بعد چنین گوید بنده کمین فخرالدین که این رساله‌ای است در بیان شناختن چوب چینی و کیفیت خوردن آن به تحفه مجلس عالی حضرت ... خان احمد... و بعد از اتمام مسمی خواهد شد به تحفه خانیه و من الله الاعانه. باب در سبب پیدا شدن چوب چینی...»

انجام: «... نسخه چوب چینی از مخترعات فقیر فخرالدین محمد است ... اگر عنبر نیم مثقال اضافه کنند شاید عسل کف گرفته سه وزن ادویه باشد والله اعلم.»

رساله‌ای است در خواص درمانی چوب چینی در هفت باب. باب اول: در سبب پیدا شدن چوب چینی، باب دوم: در بیان شناختن چوب چینی، باب سیم: در بیان مقدار چوب چینی، باب چهارم: ... باب پنجم: در تنقیه کردن بدن، باب ششم: در صفوف کردن چوب چینی، باب هفتم: در عرق کشیدن چوب چینی.

۱. تم الكتاب بعون الملك الوهاب فی تاریخ یوم السبت خامس شهر ربیع الثانی سنة ۱۰۸۳.



نستعلیق، علیرضا بن حاجی محمدرضا^۱، ۱۰۹۳ ق به قرینه رساله قبلی، ۸ برگ پایانی
نسخه، ۱۴ سطر، ۸/۵ × ۱۴، جلد: چرم قهوه‌ای ۱۴ × ۱۹/۵، در پایان یک نسخه خوب
چینی از حکیم عمادالدین محمود و یک صفحه در علم شانه آمده است.

۴۶۳. قرابادین قادری (فارسی)

از: محمد اکبر بن محمد مقیم، شاه ارزانی (قرن ۱۲ ق)

آغاز: «ثنائی که شایان جناب مستطاب حضرت الهی تعالی است... اما بعد بر رأی
حذاقت پیرای طالبان حرف و تحقیق... هیچ مدانی، میر محمد اکبر عرف محمد ارزانی بعد
تحصیل علوم... بدین مأمور شده که قرابادینی بنویسد که به وفور... الی یومنا هذا کسی
ننوشته باشد...»

انجام: «... به امراض سرد نفع دارد و هم به علل حار. سبحان ربک رب العزه عما
یصفون و سلام علی مرسلین»

داروها و نسخه‌های پزشکی را در یک مقدمه و بیست و چهار باب و یک خاتمه تنظیم و
گزارش نموده است. مؤلف این کتاب را به نام پیر طریقتی خود "عبدالقادر گیلانی" تنظیم و
قرابادین قادری نام نهاده است. وی در سال ۱۱۲۶ شروع به تألیف آن نموده و سال ۱۱۳۰ به
پایان برده است.

نستعلیق، ۱۲۵۴ ق، ۲۵۹ برگ، ۲۱ سطر، ۱۳ × ۲۳، جلد: چرم قهوه‌ای تیره مجدول،
۳۲ × ۲۱، در حاشیه تصحیح گردیده، اشعار فارسی در برگ نخستین و برگ پایانی آمده و
نسخه‌های پزشکی به نقل از قرابادین صالحی در حاشیه آمده، نسخه آسیب دیده و
برگ‌هایی از آن وصال شده است.

۴۷۸/۲. تقدمة المعرفة (عربی)

از: بقراط (درگذشته: ۳۷۷ ق. م)

آغاز: «من مقدمه المعرفة. قال ابقرط: إئی أری أنه من الامور أن يستعمل الطیب سابق
النظر و ذلک انه اذا سبق بعلم و یقدم فانظر المریض...»

۱. «تمت الكتاب بعون الملك الوهاب على يد الضعيف النحيف الی ملک... ابن حاجی محمدرضا علی رضا...»

انجام: «... فی مدة من الزمان آلتی تقدمنا فحددتها قبل تتعرفها بهذه الاعلام باعيانها ان تدبرها و تميزها و الله اعلم».

تقدمة المعرفة بقراط توسط حنين بن اسحاق به عربی ترجمه شده است. عبارات با عنوان «النص» و «التفسير» آمده است. این کتاب به کوشش سيد صادق کمونه محامی نجفی در نجف به سال ۱۳۵۶ ق به چاپ رسیده است.

منابع: كشف الظنون: ۱/۶۴۳؛ عکسی مرعشی: ۴/۲۹؛ فنخا: ۸/۹۰۸.

نستعلیق عالی، اسدالله تنکابنی، ۱۲۹۱ ق، ۳۰ برگ، (۲۸ ب - ۵۷ ب)، ۱۰ سطر،

۱۲ × ۵

۵۳۰/۶ القانونچه (عربی)

از: محمود بن محمد چغمینی پس از ۶۱۸ ق.

آغاز: «الحمد لله رب العالمين... و بعد فهذا مختصر مشتمل على زبده ما يجب استحضاره من صناعت الطب انتخبته من كتب المتقدمين و رتبته على عشره مقالات. المقالة الاولى في الامور الطبيعیه و هي يشتمل على فصول...»

انجام: «... قوتها مثل قوه عصاراتهم و اما الحلو فالعسل معين للهضم و العنجبين غليظه مولده للسدد.»

رساله مختصری است در پزشکی مشتمل بر ده مقاله دارای فصول. المقالة الاولى: فی الامور الطبيعية در پنج فصل، المقالة الثانية: فی التشریح در هفت فصل، المقالة الثالثة: فی احوال بدن الانسان و اسبابها و علاماتها، در پنج فصل، المقالة الرابعة: فی النبض، در پنج فصل، المقالة الخامسة: فی تدبير الأصحاء و علاج المرض، درده فصل، المقالة السادسة: فی أمراض الرأس، در سیزده فصل، المقالة السابعة: فی أمراض الأعضاء من الصدر الى اسفل السرة، در هجده فصل، المقالة الثامنة: فی بقية الأعضاء، در هفت فصل، المقالة التاسعة: فی العلل الظاهرة فی ظاهر الجسد و الحميات، در هشت فصل، المقالة العاشرة: فی القوى الأطعمة و الأشربة المألوفة، در سیزده فصل. این کتاب به عنوان یکی از کتب درسی طب سنتی، بارها در ایران به چاپ رسیده است.

۱. تم الكتاب تقدمه المعرفة... فی يوم الاحد من ثامن شهر ربيع الثاني بيد الاقل ميرزا اسدالله تنکابنی ۱۲۹۱.



* نسخه دیگر قانونچه: ۷۰۵/۳.

آغاز: بسم الله الرحمن الرحيم. اعلم انّ الطب علم يعرف منه احوال بدن الانسان من جهت ما يزيل عنها...»
انجام: «... والترنجيبين و يجب ان يكون العناية بمصروفة بادرار بوله بماء الكرفس و الرازيانج و اذا انقضت مدّه الحمى فيلزم... افتاده».

نسخ، سده ۱۳ ق؟، ۳۱ برگ (۶۰ ب - ۹۰ ب)، ۱۵ سطر ۹/۵ × ۱۴/۵، حاشیه نویسی دارد با نشان «ه»، در حاشیه تصحیح گردیده، عناوین: شنگرف، جلد: چرم قهوه‌ای

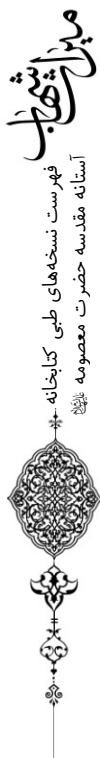
۲۲×۱۵

۵۹۰. الموجز فی شرح القانون (عربی)

مؤلف: علاء‌الدین علی بن ابی الحزم القرشی مشهور به ابن نفیس (۶۸۷ ق)
آغاز موجود: «... و هو اربع مقالات، ان تشریح الکبد و منفعتها و بیان الاحتیاج الیها و موضعها من البدن مما استوفینا الکلام فیہ...»

انجام: «... ان هذا المعجون مساو فی القوه للمعجون الهندی و مقوی المعده ایضاً و ان باقی الکلام فی الکتاب ظاهر والله اعلم بغیبه و هو ولی التوفیق و العافیة».
شرح محتوا: شرحی است با عناوین «قال الشيخ - الشرح» بر کتاب قانون ابوعلی سینا. شارح ابتدا قانون را مرتب ساخته مگر فن تشریح و داروسازی را، پس از آن شرح نموده است. نسخه حاضر با شرح «الفن الرابع عشر فی الکبد و احوالها» آغاز و به شرح «مقاله اولی فی المركبات الرائیة و القرابادینات» کتاب پنجم در ادویه مرکبه ختم می‌گردد.

نسخ و نستعلیق، سده دهم، ۲۸۵ برگ، ۲۶ سطر، ۲۰ × ۱۳، جلد: چرم قهوه‌ای با ترنج و سرترنج، داخل ترنج شکل حرم و عبارت «یا فاطمة اشفعی لی فی الجنة» ضرب شده است، در حاشیه تصحیح گردیده، بخش‌هایی از نسخه با خط نسخ و بعضاً بدون نقطه تحریر گردیده و به نظر می‌رسد تاریخ کتابت آنها نیز متأخرتر از خط اصلی نسخه باشد. در برگ نخست تملک محو شده، مهر مربع «محمدصادق الموسوی؟»، تملک محمد بن قطب الدین محمد... با مهر دایره «نورالدین محمد...» آمده، برگ‌هایی آسیب دیده و سپس ترمیم و وصالی شده است. نسخه‌ای است نفیس.



۱/۱۰۶. خواص الاشیاء (فارسی)

از:؟

آغاز: «الحمدلله... اما بعد بدانکه این کتاب را خواص الاشیاء خوانند مشتمل است بر شانزده فصل و این کتاب معتبر است... هشت فصل اختیار کردیم بقدر حاجت... فصل اول: آنکه بدانکه خدایتعالی آدمی را بیافرید از نطفه...»
انجام: «... لیکن کرم در شکم افکند و آنکه در بیابان است هر که بخورد هرگز او را فرزند نشود»

رساله‌ای است در خواص طبیعی و پزشکی اشیاء در هشت فصل، مؤلف هشت فصل را از کتابی به همین نام که دارای شانزده فصل بوده، انتخاب کرده است. فهرست مطالب کتاب در مقدمه چنین آمده:

فصل اول: در منافع انسان، فصل دوم: در منافع طیور و حیوانات دیگر، فصل سوم: در منافع اشجار و سبزیجات، فصل چهارم: در منافع اوراق، فصل پنجم: در منافع مسموع، فصل ششم: در منافع داروها، فصل هفتم: در منافع غلات، فصل هشتم: بدون عنوان. در نسخه موجود بیشتر به خواص الحیوان پرداخته است و همه فصول نام برده در مقدمه را ندارد. رساله‌ای مشابه رساله موجود به نام محمدعلی طبیب اصفهانی ضبط گردیده است.^۱
منابع: فنخا: ۱۲۷/۱۴.

نستعلیق، محمدکاظم بن محمدحسین اصفهانی، در افوشته نطنز، ۱۲۲۵ ق، ۳۰^۲ برگ (۱ ب - ۳۰ ب) ۱۹ سطر ۶ × ۱۴/۵، کاغذ رنگی فرنگی، عناوین: قرمز، در حاشیه تصحیح گردیده، در برگ نخست عبارت «این کتاب نیز از مال ضعیفه معلومه مسماة به نوری است که مرهون دو... است هر وقت ادای مبلغ مزبور نمود به صاحبش رد نمایند» آمده، نسخه آسیب دیده و لبه برگ‌ها مرمت گردیده است.

۱. فهرست اهدایی رهبری به آستان قدس رضوی، ۴۶۱/۹.

۲. تمت الكتاب والله يعلم. العبد الخاطی ابن محمدحسین محمدکاظم الاصفهانی در قریه افوشته نطنز قلمی شد سنه ۱۲۲۵ در ۳ ربیع الثانی.



۶۱۹/۱. التحفة السعدية (عربی)

از: محمود بن مسعود شیرازی، قطب الدین (وفات ۷۱۰ ق)
آغاز: «المجلد الثالث من شرح کلیات القانون تألیف أحوج خلق الله الیه، محمود بن مسعود الشیرازی ختم الله له بالحسنى. فإنّ الشیخ رحمه الله الجملة الثانية فی تعديل سبب...»

انجام: مع ذلك و سبب هذا الشئ احد أمرین تخلل مفرط او كون معدته ناریه محترق ما ينحدر الیها و... كما یفعله النار.
شرح مفصلی است بر کتاب «قانون» ابن سینا که در سال ۶۸۲ ق بنام «عضد الدوله محمد بن تاج الدوله علی ساوی» نگاشته شده است. نسخه حاضر قسمت اول از جلد سوم می باشد.

نسخ زیبا، سده ۱۰ ق، ۴۸ برگ (۱ ب - ۴۸ ب)، ۲۳ سطر ۱۲×۱۷/۵، در حاشیه تصحیح گردیده، در برگ نخست فهرست برخی کتب طبی، چند مهر، تملکی با مهر بیضی «عبدہ محمد الموسوی»، مهر مربع «الراجی احمد بن محمد الموسوی» آمده، و نیز مهر بیضی «یا مریم إن یشکر بکلمة منه اسمه المسیح» آمده، برگ نخست وصالی شده است.

۶۳۶. تشریح = آناتومی (فارسی)

از:؟

ترجمه ای است از کتابی در تشریح به زبان فرانسه است که در نسخه حاضر با «تشریح ماده عصبی» آغاز و به «دوران دم در حیوانات» ختم می گردد. این نسخه نیز چاپ شده است. نسخه ای با آغاز و انجام رساله حاضر در کتابخانه مسجد اعظم به شماره ۱۴۳۱ موجود است.

منابع: فنخا: ۲۴۵/۱؛ فهرست مسجد اعظم: ۱۷۲/۲.

نستعلیق زیبای محمدعلی بن محمدشفیع طباطبایی، ۱۲۹۸ ق، ۱۴۷ برگ، ۱۵ سطر ۱۷×۱۰، جلد: تیماج قهوه ای ۱۶×۲۱، عطف: چرم قهوه ای.



۶۴۹. زاد المسافرین (فارسی)

از: محمد مهدی بن علینقی شریف (قرن ۱۲ ق)

آغاز موجود: «... به طریق قهوه است به اکثر امزجه موافق و ... مزاجی هرگاه مراعات شرایط باعمل آید از این مقدار ... و مقدار آب و پرهیز...»
انجام: «... مار از دارنده زمرد و عقرب از دود کردن گوگرد می‌گریزند بدانکه آنچه از معالجات در این اوراق پریشان نگارش یافته اکثر آنها موافق دستور متأخرین است... تقریباً للافهام قناعت به یسیری از کثیرنمود و الله اعلم بحقایق الامور».

کتابی است در دو بخش که بخش اول ناظر بر تدابیر مسافرین و دستور العمل‌های بهداشتی و بخش دوم درمان آن درباره بیماری‌هایی است که در شرایط عدم دسترسی به پزشک انجام آن توسط مسافران میسر است. مؤلف این رساله را به درخواست یکی از دوستان خود به نام میرزا محمد اسماعیل تألیف کرد (سال ۱۱۴۱ هجری). این کتاب به سال ۱۳۸۷ ش از سوی مؤسسه احیاء طب طبیعی در قم به چاپ رسیده است.

نستعلیق، سده ۱۳ ق، ۵۴ برگ، ۱۶ سطر، ۷ × ۱۳، جلد: چرم قهوه‌ای ۱۱ × ۱۷، حاشیه نویسی دارد با نشان «منه عفی عنه»، بخش زیادی از ابتدای کتاب افتاده است.

* نسخه دیگر زاد المسافرین: ۹۲۴/۱.

آغاز: «سپاس افزون از خواهش بیماران به شفاء و ستایش متجاوز از شوق دردمندان به لقاء نثار بارگاه طبیبی است مهربان که زبان حال خسته دلان را به مقال و اذا مرضت فهو یشفین گویا»

انجام: «و با خود داشتن تریاقات که مذکور شد این اثر دارد و مار از دارنده زمرد و عقرب از دود کردن گوگرد می‌گریزد، والله اعلم بحقایق الامور».

منابع: الذریعة: ۱۰/۱۲، فهرست کتابهای فارسی: ۳۴۹۳/۵.

نستعلیق؟ ۱۱۹۹ هـ ق، در کربلا^۱، ۱۱۶ برگ (۱۰ ب - ۱۲۵ ب)، فهرست کتاب در دو برگ آغازین آمده است.

۱. فراغ در تسوید اوراق هنگام پریشانی حال و شکستگی بال در دار الاحزان کربلای معلی علی ساکنها آلف التحیة و الثنای فی غرة شهر ذی الحجة الحرام سنة ۱۱۹۹.



۶۶۰/۲. خرقة بخیه (فارسی)

از: مرتضی قلی بن محمد حسین شاملو (قرن ۱۱ ق)

آغاز: «رنگ آمیز بساط حمد و ستایش حکیم که خرقة معرفت را بر قامت صحیح مزاجان درست اعتقاد بریده... مرتضی قلی ابن محمد حسن شاملو... موسوم به خرقة ساختند»

انجام: «استعمال نمایند به جهت دفع ایضاً مغز فلوس، خیار شنبدر در آب گشنیز نمایند... افتاده».

کتابی است درسی بخیه در دستورات پزشکی مربوط به دستگاه تناسلی زنان و مردان و آنچه برای قوه باه مفید است. در این بخش‌ها از علل نازایی و ناباروری و راه‌های درمان آن نیز سخن گفته و نسخه‌ها و مجربات حکیمانی چون: ابوالقاسم حاذق استرآبادی، حکیم عمادالدین محمود را آورده است.

منابع: الذریعة: ۱۴۹/۷ و ۱۵۰، فنخا: ۶۲۲/۱۳.

نستعلیق، سده ۱۳ ق، بدون برگ شمار، ۱۳ سطر ۸×۱۴، جلد: چرم قهوه‌ای ۱۱×۱۷/۵، از سی بخیه کتاب عنوان شش بخیه مشهود است. برگهای بسیاری به صورت نا مرتب و با عنوان نسخه... در پایان آمده که مربوط به کتابی دیگر یا یادداشتهای صاحب نسخه است. در بین برگها عنوان باب - باب از جمله: باب بیست و چهارم اندر تدبیر مسافران، باب دوازدهم اند بیماری چشم، باب پانزدهم اندر بیماری دهان و لب و دندان، دیده می‌شود. در برگ؟ از حاجی علی عسکر جراح باشی به عنوان استاد یاد شده است.

* نسخه دیگر خرقة: ۸۵۵/۲.

آغاز: «افتاده»... از صلب خواهش آن بر رحم پاک طینتان که روی این مطلب راه ندیده‌اند. بخیه ۲ در شیوه جماعی که هر کس مباشر حرکات آن شود مفعول را مدهوش...». انجام: سر رشته سخن انجمن آرای گریبان و دامن هر برهنه تنی می‌گردد و قماش دو رویه... آرایش آستین شهرت باد».

نسخ، سده ۱۳ ق، ۲۰ برگ (۱۲۵ الف - ۱۴۴ ب)، ۲۶ سطر.



۳/۶۶۰. نسخه‌های طبی (فارسی)

از:؟

آغاز موجود: «... سفیداب را شسته ده مثقال اندزروت پرورده به شیر خر، سه مثقال کتیرا...»

انجام: «... سپس غسل و روغن در آن ریزند تا به قوام شود بنوشد تمام شده به تاریخ...». مجموعه‌ای از نسخ پزشکی و مجربات (شیافات، حبوبات، مرهم‌ها) که برخی به نقل از حاجی علی عسکر جراحی باشی استاد نگارنده است. سوگمندانه برگ‌های نسخه پریشانی دارد و رکابه‌ها با برگ بعدی همخوانی ندارد. عناوین بابهای موجود به ترتیب برگ‌های نسخه عبارت است از: باب بیست و چهارم: اندر تدبیر مسافران، باب دوازدهم: اندر بیماریهای چشم، باب پانزدهم: اندر بیماری دهان و لب و دندان. نستعلیق سده ۱۳ ق، بدون برگ شمار.

۱/۷۰۵. جامع الفوائد (فارسی)

از: یوسف بن محمد یوسفی هروی (۹۵۰ ق)

آغاز: «حمد نامحدود حکیمی را به قانون حکمت و کامل الصناعت رحمت رافع انواع امراض اصناف اعراضست... و بعد چنین گوید بنده فقیر و کمینه حقیر المستشفی بشفاء النافع المجیب یوسف بن محمد الطیب المشتهر بیوسفی... این مرقوم که به جامع الفوائد موسوم است»
انجام: «قند سفید شیرین کرده و درهم روغن زیت اضافه نمایند و نیم کوفته بیاشامند نافع باشد»

رساله‌ای است در شناخت امراض و نسخه‌هایی علاج آنها که با نثر و نظم فراهم گردیده است. نسخ ۱۲۲۲ ق، ۵۲ برگ (۱ ب- ۵۲ الف) ۱۶ سطر ۱۰ × ۱۵/۵، اندکی حاشیه نویسی دارد، در حاشیه تصحیح گردیده، در برگ نخست مطالب متفرقه و نسخ پزشکی آمده است.

۱. «به اتمام رسید و به اختتام پیوست تسوید این اوراق و ترشیح این ریاض فی یوم الخمیس اربع و عشرين من شهر شعبان المعظم سنة الف ومائتان و اثنی و عشرون من الهجرة النبویة...»



۷۰۵/۲ قصیده تندرستی = منظومات یوسفی هروی (فارسی)

از: یوسف بن محمد یوسفی هروی (۹۵۰ ق)

آغاز:

«ای که داری تندرستی از در حکمت درآ تا به علت‌های گوناگون نکردی مبتلا
شیر را بسیار خوردن ای که عادت کرده ترک عادت کن که خواهد شد برص پیدا ترا»
انجام:

«برآورده از لطف خود حاجتم عطا کرده از این جنسها نعمتم
ز غم‌های او بود سامان من فدای ره او دل و جان من».
چند منظومه از هروی با عنوان «منه ایضاً» در این نسخه آمده است.

آغاز منظومه دوم (مأکول و مشروب):^۱

زبان را چه در اول این کلام زحمد تحیت رساندی به کام
بدان ای خردمند روشن ضمیر که گوید چنین یوسفی حقیر ...

آغاز منظومه سوم:^۲

زحکمت اگر هیچ داری خبر غم خویش خور آخر پر مخور
همی کن غذا آنقدر اختیار که در معده وقتی که گیرد قرار...
آغاز منظومه چهارم:

اگر صحت باید ای هوشیار ز تدبیر بد خویش را گوش دار
مخور آب در پی چه؟ خوردی طعام که گردد از آن معده را کار خام...
نسخ سده ۱۳ ق، برگ (۵۲ ب - ۵۷ ب)، ۱۵ سطر ۹/۵ × ۱۶، در پایان نسخه‌های
پزشکی آمده است.

۷۵۳. جام جهان نمای عباسی (فارسی)

از: قاضی بن کاشف الدین محمد اردکانی یزدی (۱۰۷۵ ق)

۱. آغازنامه ۷۵۸/۳.

۲. مأکول و مشروب؛ آغازنامه ۷۶۰/۳.

آغاز: «صاف‌ترین صهبائی که از پرتو اشعه انوار آن دیده سلاطین اقلیم معرفت روشنائی پذیرد... اما بعد بر معتکفان خمخانه تجرید و مستان میکده توحید... شاه عباس الحسینی الموسوی... این بنده دعاگوی... قاضی بن کاشف الدین محمد را مأمور ساخت که رساله فارسی به عبارتی در کمال وضوح... و آنچه در این جام جهان نمای عباسی درج شده است»
انجام:

«جستم ز خرد چو سال تاریخش گفت از جام جهان نمای جمشید بهست»
در منافع و مضار شراب و آداب نوشیدن آن و مرض‌هایی که از آشامیدن آن بروز می‌کند و درمان آنها در یک مقدمه و سی باب و یک خاتمه. مؤلف آن را به دستور شاه عباس صفوی (۱۰۳۸ ق) نگاشته و رجب ۱۰۳۷ به پایان برده است. عناوین برخی باب‌ها به این شرح است: در تصرفی چند که حکما متقدمین می‌نموده‌اند در ریختن شراب تا منفعت زیاد شود. باب دوم در بیان قسم‌های شراب - باب سیوم در طبیعت قسم‌های شراب - باب چهارم در بیان آنکه شراب هم خشک است و هم تر - باب پنجم در منفعت مطلق شراب - باب هفتم در مضرت مطلق شراب - باب هشتم در مضرت قسم‌های شراب - باب نهم در آداب خوردن شراب - باب دهم در بیان آنکه کدام مزاج را شراب مناسب است و کدام را شراب مناسب نیست - باب یازدهم در بیان آن که در هر سنی و فصلی و شهری کدام قسم شراب باید خورد - باب دوازدهم در بیان شراب‌هایی که حکما متقدمین جهت تندرستان معتدل المزاج مقرر داشته‌اند - باب سیزدهم در بیان مرتبه مستی و بعضی حالات که بعد از خوردن شراب ظاهر می‌شود... در حواشی هم از انواع شراب و خواص و منافع آن گفته است.

نستعلیق زیبا، ۱۱۱۹ ق، ۱۲۶ برگ، ۱۲ سطر ۱۶×۷/۵، جلد: چرم قهوه‌ای، ۲۲×۱۳، در حاشیه تصحیح گردیده، اشعار فارسی در دو طرف نسخه آمده، در برگ نخست تملکی به سال ۱۳۵۹ ق با مهر مربع «مهدی بن هدایت ۱۲۵۲» آمده است.

۷۵۹/۱.. کوک شاستر = لذة النساء (فارسی)

از: کوکایندت هندی

آغاز: «و بدانکه اسعدک الله تعالی فی الدارین چنین گوید که کوکایندت نام... ایام عاقل و ذوفنون بود در همه هنرهای زمانه ماهر بود...»



انجام: «... کوکایندت گوید بدانکه ای عزیز این خبرها به محنت جمع کرده‌ام باید که با تأمل فکر خود کار کنی تا از این فواید و ذوق و طراوت حاصل آید»

ترجمه‌ای است از کتاب کوک شاستر که اصل آن به زبان هندی بوسیله «کوکایندت» نوشته شده است. در مقدمه آورده: کوکایندت راه مطیع کردن و تنبیه یک زن شهوتران را به «رأی» نشان می‌دهد، او نیز وی را به خلعت می‌نوازد و از او می‌خواهد از دانش خود، مردم را مطلع کند. فهرست ابواب و فصول هر باب در مقدمه رساله آمده که ابواب آن چنین می‌باشد:

باب اول: در معرفت عورت، باب دوم: در دانستن مباشرت، باب سیم: در دانستن مزاج عورت، باب چهارم: در دانستن شهوت عورت، باب پنجم: در دانستن صفت آلت و اندام نهانی عورت، باب ششم: در اشکال‌های مجامعت، باب هفتم: در بیان انزال عورت، باب هشتم: در فریفتن عورت، باب نهم: در حمیده خصال و ذمیمه آن در چهار فصل، باب دهم: در تصرفات داروی امساک و غیر آن. برخی از عناوین درون کتاب با عناوین فهرست مغایرت دارد.

نستعلیق، محمد مهدی، ۱۱۳۹ ق^۱، ۲۸ برگ (ب ۱ - ۲۸ ب)، ۱۱ سطر ۷ × ۱۶، حواشی پزشکی بسیاری در حاشیه برگ‌ها آمده است که برخی منظوم و برخی مثنوی است. از جمله حواشی سؤال سلطان سنجر از درد پشت و سینه و جواب حکیم نظام الملک، خوابی از هارون الرشید و تعبیر آن، بقیه حواشی مربوط به متن کتاب و برای درمان آلات تناسل و توالد است. در برگ نخست تملک محمد اسدالله و یادداشتی از وی به سال ۱۳۴۰ ق آمده است.

۷۵۹/۲. رساله در باب زن عقیمه (فارسی)

از:؟

آغاز: «در خبر است که روزی حضرت سلیمان بر تخت نشسته بود زنان عقیمه جمع آمده عرض کردند که ما را فرزند نمی‌شود...»

۱. «این چند کلمه حسب الفرمایش سلاله سلسله سیادت و نجابت میرهدایت اله... سمت تحریر یافت در پای قلعہ رامگیر به اتمام رسید تمت الرسالة لذت النساء تحریرا فی التاريخ غرة شهر ربیع الثانی سنة ۱۱۳۹ حررها الاقل الخاطی محمد مهدی.

انجام افتاده: «... برای گرمی شکم اول روز قند بخورد بعد از آن یکدام؟ کمیله... را...» رساله کوتاهی است در علل و درمان انواع ناباروری که حضرت سلیمان علیه السلام از پریان سؤال نموده و پریان نه دلیل را برای عقیمی زنان بازمی‌گویند و معالجه آن را به درخواست حضرت سلیمان علیه السلام می‌آورند. نسخه حاضر از آخر ناتمام است. این حکایت پرسش از حضرت سلیمان علیه السلام با تفاوتی در نسخه شماره ۷۵۹ برگ‌های (۶۶ ب - ۶۸ ب)؛ نسخه شماره ۸۵۵ برگ‌های (۶۹ الف - ۷ ب)؛ نسخه شماره ۹۰۰ برگ‌های (۶۶ ب - ۶۷ ب) نیز آمده است.

نستعلیق، محمد مهدی، ۱۱۳۹ ق^۱، ۵ برگ (۲۸ ب - ۳۲ ب)، ۱۱ سطر ۷×۱۶، جلد: چرم قهوه‌ای، ۱۴×۲۵. در حاشیه برگ‌ها اشعار فارسی در قالب غزل و مخمس به شکل زیبایی تحریر گردیده، نسخه آسیب دیده سپس ترمیم گردیده است.

۸۰۹. شرح الاسباب و العلامات (عربی)

از: نفیس بن عوض کرمانی، برهان الدین (۸۴۲ ق)

آغاز: «افتاده... و هی آنه بارد منضح للاخلاق، مستفرغ للمتحرقة منها، منق للمعدة سهل النفوذ الی جمیع البدن...»
انجام: «... ولأنه عند انعصاره و انقباضه یرجع جزء یسیر من الدم و الروح منه الی القلب... افتاده».

شرحی است مزجی و مهم بر کتاب الاسباب و العلامات نجیب الدین محمد بن علی عمر سمرقندی (۶۱۸ ق) که در سمرقند و در اواخر صفر به سال ۸۲۷ ق به نام سلطان الغ بیگ بن شاهرخ گورکان نوشته است. کتاب طب اکبری شاه ارزانی، ترجمه شرح نفیس بن عوض است که در سال ۱۱۱۲ ق در ۲۷ باب و یک خاتمه انجام و به اورنگ زیب ششمین پادشاه سلسله تیموریان هند تقدیم شد. ترجمه شاه ارزانی شامل "فوایدی از شروح محمد بن محمد کازرونی" و کفایه منصوری و ذخیره خوارزمشاهی نیز هست.

۱. عبارت «تحریر فی التاریخ غره شهر ربیع الثانی سنه ۱۱۳۹ الاقل الخاطی محمد مهدی» در انجام رساله اول آمده و رساله دوم نیز به همین خط است.



نسخ سده ۱۲ ق، ۲۶۴ برگ، ۳۰ سطر، ۱۵ × ۹/۵، حلد: تیماج قهوه‌ای با ترنج و سرترنج، ۲۱×۱۶ حاشیه نویسی دارد با نشان «منه»، درحاشیه تصحیح گردیده، در برگ نخست و برگ پایانی مهر بیضی «الراجی اسدالله بن حسین» آمده است.

۱/ ۸۳۴. القانون فی الطب (عربی)

از: ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا (۴۲۸ ق)

آغاز: «بسمله، حمدله، مقاله الاولی من الفن الاول من الكتاب الرابع من كتاب القانون فی الحمیات، کلام کلی فی الحمیات...»
انجام: «... لأنّ ابتداء معظمه یكون فی الأكثر بعد الثالث و الرابع ثم یبحرن فی اسبوع. تمّ القول فی البحرانات».

قانون مهمترین و مفصلترین و مشهورترین اثر طبی شیخ‌الرئیس است. تفصیل گزارش فنون و مقالات را می‌توان در فهرست کتب طبی آستان قدس رضوی یا فنخا مشاهده کرد. نسخه حاضر مشتمل است بر مقاله اول از فن اول از کتاب چهارم در حمیات (تبها) و فن دوم تقدمة المعرفة و احکام بحران است.

نسخ زیبا، ۱۲۸۹ ق^۱، ۸۹ برگ (۱ ب - ۸۹ الف)، ۲۱ سطر، ۱۴ × ۶، حاشیه نویسی دارد با نشان «۱۲»، در حاشیه تصحیح گردیده، عناوین: نانوشته، در پایان بخش اول، دستور عرق سیب آمده است.

۲/ ۸۳۴. الأدوية القلبية (عربی)

از: ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا (۴۲۸ ق)

آغاز: «خیر المبادی ما زین به الحمد لواهب العقل علی حمده و الصلوة علی خیرته من خلقه... فإنّ الله سبحانه و تعالی قد خلق التجویف الأیسر من تجویفی القلب خزانة للروح و معدنا لتولده...»
انجام: «... الذی ینبسط علی وجه العضو المختلف الأجزاء فی الوضع أعنی... مثل المعدة... افتاده».

۱. تم القول فی البحرانات و توفیقه فی يوم الأربعاء... شهر رجب المرجب من سنة ۱۲۸۹.

رساله مختصری است در طب و روان‌شناسی مشتمل بر ۱۹ فصل که در سال ۱۹۳۷ م در استانبول به چاپ رسیده است.

منابع: فهرست مصنفات ابن سینا: ۲۳ - ۲۴.

نسخ عالی، سده ۱۳ ق، ۱۰ برگ (۹۰ ب - ۹۹ ب)، ۲۱ سطر ۵/۶ × ۱۴، حاشیه نویسی دارد با نشان «۱۲»، در حاشیه تصحیح گردیده، عناوین: نانوشته.

* نسخه دیگر: ۹۲۴/۴،

نستعلیق؟ سده ۱۲ ق، ۴۵ برگ (۲۰۴ الف - ۲۴۹ ب). حاشیه نویسی دارد و در حاشیه تصحیح گردیده است.

۸۳۴/۳.. دستور الجلالی (عربی)

از: جلال‌الدین محمد طیب اصفهانی (پس از ۱۰۸۷ ق).

آغاز: «افتاده... و أبعادهم أن أصتف کتابا مشتملا علی دستور المعالجة فی زماننا هذا متعرضا لذكر أقوال المتقدمين و المتأخرين... و ذکرت فی ابتداء أمراض کل عضو تشریحه لیكون للمبتدی تبصرة و للمنتهی تذکرة و سمیته بالدستور الجلالی... فی ذکر أجزاء الرأس و تشریح...»

انجام: «... یجذب سمینه أولا ثم یضمد برمد و خلّ و بصل و عسل و یسکن ورمه بمردارسنج. قد فرغت من تألیفه فی منتصف شهر ربیع الأول ۱۸۷ [کذا].»

رساله‌ای است با عناوین: تشریح، علامته، علاجه که بعد از تشریح هر عضو به بیماری‌ها و نشان‌ها و نحوه معالجه آنها را بیا کرده است. این رساله در نیمه ربیع الاول سال ۱۰۸۷ ق به انجام رسیده است.

نسخ زیبا، ۱۲۸۴ ق^۱، ۲۲۷ برگ (۱۰۰ الف - ۳۲۶ الف) ۲۱ سطر ۵/۶ × ۱۴، عناوین: آبی، جلد: چرم قهوه‌ای ۱۳ × ۲۰، حاشیه نویسی دارد با نشان «۱۲»، در حاشیه تصحیح گردیده است.

۱. كان الفراغ من تسويده ضحوة يوم الأربعاء السادس من شهر ربیع الأول الثانی من شهر سنة أربع و ثمانین و مائین بعد الألف من الهجرة النبوية علی هاجرهما السلام و التحية فی سنة ۱۲۸۴.



۹۲۴/۲. الفصول المستفادة من مجالس النظر للشيخ الرئيس = فصول الطبيات =
فن الطب = الروح (عربی)

از: ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا (۴۲۸ ق)

آغاز: «فصل فی منفعه النفس و النبض قال: خلق القلب و ما ينبعث منه من العروق الضواریب و عاء للروح و مکان تواردها...»
انجام: «... التنبط الكرب الايرسا اصل السوسن الاسمانجونى العرطینتا الاوزیون الدوقو بذر الجزر البرى السینالیوس بذر السداب الجیلی».

منابع: مصنفات ابن سینا: ۱۸۷، فتواتی: ۱۳۷، فنخا: ۵۷/۲۴.

رساله مختصری است در بیان مسائل مربوط به نفس و نبض و قلب و کبد و معده و جز آن‌ها و داروهایی که جهت درمان بیماری‌ها به ویژه بیماری‌های قلب و معده سودمند است.
نستعلیق، سده ۱۲ هـ ق، ۳۶ برگ (۱۲۵ ب - ۱۶۰ الف).

۹۲۴/۳. المفید الخاص فی علم الخواص (عربی)

از: محمد بن زکریا رازی (۳۱۱ ق)

آغاز: «الجزء الثانی من کتاب الحکیم الفاضل ... الرازی و هو کتاب جلیل القدر، کثیر المنفعه... صفت بخور یهرب منه الحیات و العقارب و الذباب و الطیار و الجراده و الزنابیر و الرتیلا و جمیع الهوام و کل دابّه لها سم...»
انجام: «... فافتح الکوی قلیلا و یكون قد علمت الخلیا و هیئته و وضعها فی مکان القریب من البیت فافتح الکوی کلها و باب البیت»

رساله‌ای است در خواص داروها و درمان‌ها و شناخت زهرهایی که در خوراک، پوشاک و نوشیدنی وجود دارد که از راه دست زدن، نگاه کردن، خوردن، پوشیدن، نوشیدن، چشیدن و جز آنها انسان را مسموم می‌کند. بخشی نیز در درمان زهرها، دفع حشرات موذی و دانش فراست و کشاورزی و طرز کاشتن حبوبات و گل‌ها و شکار حیوانات صحرائی و دریایی و جز آنها. نسخه حاضر جز دوم کتاب می‌باشد و در آن چنین آمده که رازی از آن را برای پادشاه مازندران نگاشته است.

منابع: فنخا: ۹۸۱/۳۰.

نستعلیق، ۱۰۵۸ ق، در اصفهان^۱، ۴۳ برگ (۱۶۱ ب - ۲۰۳ ب). در حاشیه تصحیح گردیده است.

۵. اسرار الرجال (عربی)

از: منسوب به جالینوس (حدود ۲۱۰ م)

رساله مختصری است در موضوع رحم زن و حالات و عوارض مختلف آن که به بنا به درخواست ملکه قیلاقوس نگاشته است.

برخی از ابواب کتاب عبارت است از: ذکر الادویة التي تضعف اشغار الرحم و ترخی کریسه و تضعفه عن السحق، ذکر الادویة التي تحبب السحق الى النساء حتی یشغلن به عن جمیع امورهن، ذکر الادویة التي تطیب رحم المرأة، ذکر الادویة التي ینتن رحم المرأة، ذکر الادویة التي تبغض مجامعة النساء، ذکر الادویة التي تنفع من الحكة العارضة فی الرحم، ذکر الادویة التي تقوی الحكة فی الرحم و الدغدغة و الاختلاج، ذکر الادویة التي یستعملها النساء المدركات اللاتي نبتن الشعر علی كرسی ارحامهن، ذکر الادویة التي تمنع الرياح من ان تخرج من اسفل فی نوم الانسان، ذکر الادویة التي تصلب عذر الابكار و یقویها. نستعلیق، سده ۱۲ ق، ۱۳ برگ (۲۵۰ الف - ۲۶۲ ب). در انجام چند سطری از رساله اسرار النساء با آغاز «من جوامع کتاب جالینوس الی قائله قیلاسوس المملکه فی الرحم. قال جالینوس: فی بدن کل واحدة من النساء خمس ارحام» آمده است.

۱/۹۷۵. مختصر و منتخب جامع الفوائد (فارسی)

از:؟

آغاز: «الحمد لله رب العالمین... بدانکه این مختصریست از و منتخبی از باب اول از جمله بیست و هفت باب کتاب جامع الفوائد. زن آبستن اگر سر پستان سیاه باشد پسر زاید و اگر سر پستان سرخ باشد دختر زاید، ایضاً زن آبستن شیر در آینه دوشد و دور آفتاب نهد...» انجام: «زیتون با روغن گل اضافه کرده نیم گرم بیاشامند و غذای شیر گاو بخورند نافع بود بسیار. تمام شد طب یوسفی».

۱. تم الجزء الثاني من كتاب المفيد الخاص في علم الخواص تأليف الحكيم الفاضل محمد بن زكريا... في تاريخ ۱۰ شهر جمادى الثاني سنة ۱۰۵۸ في بلد اصفهان.



رساله‌ای است در خواص اجزای مختلف حیوانات که با خواص برخی از متعلقات انسان (بول، منی، خون...) آغاز گردیده و سپس خواص اسب را آورده است. ترتیب خاصی مانند ترتیب الفبایی یا رده بندی حیوانات در کتاب دیده نشد. بعد از خواص حیوانات به خواص خوردنیها پرداخته و سپس دستور ساختن انواع مربا را آورده است. بخشی دیگر از کتاب در نشانه شناسی و علاج بیماری‌ها و برخی از نسخه‌های مشتمل بر ادویه و اذکار است. از آغاز و انجام نسخه چنین برمی‌آید که مختصر جامع الفوائد یوسفی هروی باشد ولی این نکته احراز نگردید.

نستعلیق، سده ۱۳ ق، ۱ برگ (الف - ۵۴ الف)، ۱۵ سطر ۷ × ۱۱/۵، عناوین: مشکی، در برگ نخست مهر مربع «منم صدیق غلام حسین تشنه جگر» مکرر آمده و در برگ دوم مهر بیضی با نشان صلوات و نام محمدجعفر آمده است. در پایان چند برگ دیگر به خط کاتب نسخه با مطالبی شبیه کتاب آمده است. در برگ ۶۱ (ب) دستخط ابوطالب بن آخوند ملاعلی آمده که سیاهه کتابهای شخصی خود که بیشتر درسی حوزوی بوده را نوشته است.

۹۷۵/۲. کتاب کوچک (فارسی)

از: ؟

آغاز: «بسمله... به جهت جمیع مفاصل لعاب ختمی، تخم مر، آرد جو، سورنجان مساوی به روغن گل و زردی تخم مرغ ضماد نماید...»
انجام: «... در ظرف دیگر و آنچه اول از آب برآید لاجورد باشد دویم... و ظرف آخر هم بد نباشد.

مجموعه‌ای از نسخه‌های پزشکی، بدون مقدمه و باب بندی خاصی و احتمال می‌رود منتخبی از آثار یوسفی باشد.

نستعلیق، سده ۱۳ ق، ۲۹ برگ (۶۳ ب - ۹۱ الف)، ۱۵ سطر ۷ × ۱۱/۵، عناوین: مشکی، جلد: چرم قهوه‌ای، ۱۶ × ۱۱/۵. در پایان نسخه اشعاری در مدح حضرت امیر المؤمنین علی علیه السلام، مهر مربع «منم صدیق غلام حسین تشنه جگر»، مهر مربع «یا امام حسین ادرکنی»، دو مهر بیضی با نشان «یا امام حسین» و مهر بیضی دیگر با نشان «محمدتقی» آمده است.

۱. در برگ (۵۸ الف) تاریخ فراغ پیچیده‌ای با تعبیر «فرغت من تسویده و تصنیعه» آمده است.

۱۲/۱۰۱۲. حفظ الصحة (فارسی)

از: ؟

آغاز: «بدانکه حفظ صحت از اهم اشیاست خصوصاً در این زمان که طبیعی که اعتماد به تدبیر او توان کرد متعذر است...»
تنها چند برگ آن هم از فصل اول کتاب را دارد و ممکن است بخشی از یک کتاب دیگر باشد.

نستعلیق سده ۱۲ق، ۶ برگ (۱۳۸ الف - ۱۴۳ ب).

در پایان ضمن آرزوی مغفرت و رضوان الهی برای نویسنده اصلی این فهرست از مساعدت سروران گرانقدر: استاد ابوالفضل حافظیان، محمد عباسی یزدی و محمود طیار مراغی تشکر می‌کنم.

میراث

فصلنامه تخصصی کتابشناسی و نسخه‌شناسی
سال بیست و هشتم / شماره ۱۰۷
بهار ۱۴۰۱

